

SZOCIÁLPOLITIKAI SZEMLE ÉS SZABADGONDOLAT

VIII. ÉVF. 1918. AUGUSZTUS—SZEPTEMBER 6—7 SZ.

Polányi Károly: A világbéke Dummer August-jai.

A győzelmes béke egységes és öntudatos táborával egy másik tábor áll szemben az egész világon, amely kevésbé öntudatos, mert kevésbé egységes is: a megegyezései béke, a tartós béke és a pacifista béke híveié.

A megegyezései béke a központi hatalmaknál a német reichstag többségi pártjainak ismert júliusi rezolúcióján sarkallik. A tartós béke ugródeszkája Károly király ausztriai trónbeszéde volt. Kormányférfaik közül Czernin gróf vallotta mágiát először a pacifista béke hívének az ő történelmi jelentőségű budapesti beszédében. Legújabbán a német félhivatalos Norddeutsche Allgemeine Zeitung vállal óvatos közösséget Wilson eszméivel.

Nevezzük e három irány követőit, akiknek idáig még közös elnevezésük sincsen, együttesen a mértékletes béke táborának.

A győzelmes béke és a mértékletes béke közéleti harca ma mindenütt a legfontosabb politikai kérdés. A legfontosabb nemcsak tárgyának mindent felülmúló jelentősége és aktualitása folytán, hanem azért is, hogy elvben ma az egész emberiség megjószik e két tábor között.

Mégis, a küzdelem intenzitása meglepően csekély. A győzelmes béke egységes és öntudatos táborára alig talál komoly ellenállásfa. A mértékletes béke közvéleménye nem képes határozott fellépésre, magatartása habozó és ingadozó, a döntő pillanatokban pedig rejtélyes következetességgel cserben hagyja a zászlóját.

A mértékletes béke hívei csak az annexionistákkal szemben szolidárisak. De elégséges egy sikerült frontáttörés és ez az egység is megzavarodik és megbomlik, ha pedig a végső harctéri győzelemre nyílik komoly kilátás, végleg elcsendesül a tábor és a katonái csoportosan szöknek át az ellenséghez. Az új és ellenőrizhetetlen jelszavaknak önkényes tarkasága kiváltképpen kedvez ennek az állapotnak. A megegyezései béke követelése és a tartós béke követelése néha együtt járnak, néha meg egymást kizáró ellentétek.

Az entente államaiban például tartós békén egyenesen a győzelmes békét értik. Néha megegyezéssel béke és tartós béke úgy szerepelne az ellenzéki skálán, mintha az előbbi a kevesebb, az utóbbi a több volna. A legjobban mindenesetre olyankor közelnek egymáshoz, amikor közösen foglalnak állást pacifista bajtársaikkal szemben. Még gyakrabban esnek ez meg, ha legalább a pacifisták következetesen maradnának a programjukhoz. De míg például a szocialisták a programjuk szerint pacifisták lennének, addig a gyakorlatban a megegyezéssel béke hívei, ha ugyan nem a győzelmes békéé, mint azt entente-részről gyakran tapasztaljuk. De még egy Friedrich Adler is a pacifista béke ellenzőihez tartozik. Viszont a megegyezéssel béke egyik árnyalata mindjobban eltávolodik eredeti álláspontjától és a pacifista békét követeli. Ezek között nálunk első helyen Károlyi Mihály és Jászi Oszkár állanak.

És ebben a bábeli zűrzavarban vonul fel harcra a mértékletes béke tábora a győzelmes béke fegyelmezett seregei ellen! Nem csoda, ha a siker kilátásai csekélyek.

De ez a helyzet nemcsak szégyenletes, hanem egyben veszélyes is. Szégyenletes, mert ha egy eszmei program nem világos, ha egy; eszmei mozgalom nemi egységes, akkor ennek az oka soha nem lehet más, mint az e programot vallóknak, e mozgalomban résztvevőknek önmagukkal és egymással szemben való erkölcsi gyávasága. De ez az állapot veszélyes is, mert mégis ennek a tábornak az erejétől és az elhatározottságától fog függeni, hogy sikerül-e feltartóztatni azt a katasztrófát, amellyel a vég nélküli háború az egész emberiséget fenyegeti.

Vegyük hát bátran szemügyre azokat az útjelzőket, amelyek után a béke hívei indulnak és számoljunk le könyörtelenül a hamis és megtévesztő felírásokkal, ha még oly kegyeletesen hangoznának is fülünkben.

*

Kezdjük az elején: megegyezéssel béke kell-e hát, vagy tartós béke? Vagy pedig ez a kettő egyet jelent-e?

Sokan azt mondják, hogy tartós csakis az a béke, mely megegyezéssel alapul és hogy minden megegyezéssel alapuló béke tartós béke is.

A valóságban a dolog éppenséggel nincsen így.

Megegyezhetnek a felek egy békében, amelyben kialakulnak és azért annak mégsem kell tartósnak lennie.

Ilyen volt a legtöbb béke a történelem folyamán, amelyet egyenrangú felék kötöttek: előbb megegyeztek a béke feltételeiben, de utóbb (az egyiknek vagy a másiknak, vagy akár mind a kettőnek az akaratából az alku újra felborult és kitört közöttük a háború. Mert a rossz alkuhoz is megegyezés kell, pedig csak a jó alku teremt megelégedést és tartósságot. A legtöbb alku azonban nem ilyen. Amit kölcsönös kényszerhelyzet teremtett, azt kölcsönösen kényszernek is érzik a felek. Nem az a fontos tehát, hogy a béke alku eredménye legyen, hanem hogy olyan állapotot te-

remtsen, amelyben a felek a saját érdeküket lássák. A megegyezéses béke így egymagában még nem tartós béke is és ha mégis arra vezetne, az nem annak az eredménye, hogy a felek megegyeztek, hanem annak, a m i b e n a felek megegyeztek.

Másrészt be kell látni, hogy tartós békét másképpen is lehet elérni, mint megegyezés útján. Ebben az egyben a Siegfriede Sigfridjeinek igazuk van: elvben és gyakorlatban egyaránt tartósabb az a béke, amelyet a porba sújtott ellenfélre rákényszerítünk, mint az, amelyikben alku útján kiegyezünk vele. Alkuban mind a két fél vesztesnek érezheti magát és egyiket sem vigasztalhatja az a tudat, hogy ennek így kellett lennie. A megsemmisített ellenség legfeljebb gondolhat révanche-ra, de az, amelyik alkuban véli magát megrövidítve, neki is láthat annak.

A megegyezéses béke tehát csak ritkán tartósi s béke, a legtartósabb béke meg gyakran az, amelyik nem megegyezésen, hanem győzelmen alapul.

Arra a meglepő és paradoxonnak tetsző eredményre jutottunk volna így, mintha a megegyezéses békének és a tartós békének önálló tartalma, saját értelme nem is volna, mintha ezek nem volnának egyebek, mint csonka és csenevész alakjai annak, aminek ma egyetlen, valódi és életképes képviselője: a győzelmes béke?!

És ez valóban így is van. Mert csupán kétféle módon tudjuk elképzelni a modern államok békés együttélését: vagy a hatalmi egyensúly, vagy pedig a jogi egyensúly alapján. Vagy mint szuverén államokét, amelyeknek az akaratát semmi sem korlátozza, tehát a fizikai erő és a fizikai hatalom alapján, amint eddig volt, – vagy pedig mint szövetségi államokét, a jog és az igazságosság alapján, úgy, mint azt az új világrend kívánja. Az első rendszert m i l i t a r i z m u s n a k nevezük, a másodikat paci f i z m u s n a k. És ez a két rendszer ma több pusztá eszménynél, konstrukciónál vagy lehetőségnél: mindkettő a gyakorlati politika kézzelfogható valósága.

A m i l i t a r i z m u s testet ölt a fegyverben álló államban, amelynek szabadságát a többi államok között csupán a hatalma korlátozza, amelynek a mozgási körét az erőszak méri ki és ha ez a kör vitás, a szemben állói erőszakok hatalmi háborúval döntenek el illetékességüket.

Ezt a döntést azután a békefeltételek állandósítják azzal, hogy az erősebbet, aki győzött, még erősebbé teszik. De a hatalmi béke sem tarthat örökké, mert a hatalmi viszonyok megváltoznak és a szuverén állam, amely legbensőbb lényege szerint csak egy hivatást ismer: – ennek a hatalomnak az érvényesítését, e hivatás teljesítése közben a régi békefeltételekkel találja magát szemközt, amelyeket félre kell hárítani az útjából. A hatalmi békés időszakait így váltják fel az új meg új hatalmi háborúk. Ezeknek a sűrűsége azonban nem függ elsősorban a békefeltételek szigorúságától vagy enyhességétől, amint azt a megegyezéses béke hívei hiszik, hanem egészen másfajta tényezőktől, melyek minden történelmi processusnál mások és mások.

A militarizmus lényege tehát sem a békefeltételek szigorúsága, amint azt a megegyezéssel béke jelszava elhitetné, sem a háborúk sűrűsége, ahogy azt a tartós béke hívei insznuálják, hanem annak a lényege az a nemzetközi politikai rendszer, mely a szuverén államok közötti viszonyt az erőszak alapján rendez el és a népek életében felmerülő erkölcsi értékeket az erő fogalmából vezeti le.

Ezzel szemben a pacifizmus az a nemzetközi politikai rendszer, amely a népek, a nemzetek, az államok egymáshoz való viszonyait a jog és az igazságosság alapján szabályozza és amely az emberiség életében foglalt erkölcsi értékeket a jogrend fogalmából származtatja. A pacifizmus tehát elsősorban nem ismer el szuverén államokat, mert az állami akarat fölött is van még valami, tudniillik a jog és az igazságosság elvei. A népek szövetségének tagjai az ő számára az egyes államok és a legfőbb akarat többé nem az államegyedeket illeti meg, hanem magát az államok összességét. Az általános leszerelés végrehajtása, valamint a nemzetközi kötelezettségek és szerződések szentsége fellett döntőbíróság örökös, amelynek végrehajtó erőt a renitens állammal szemben a többiek szolidaritása ad. Az illető állam gazdasági boycottja az elsőfokú kényszerítő rendszabály, amely szükség esetén szövetségi haderő igénybevételéig fokozódhatik. Amint a jogállamban is a gonosztevő ellen erőszakot vesz igénybe az állam, úgy a pacifista világrend is háborúval kényszeríti ki végső soron a jog uralmát. – Ennek a jogrendnek a megteremtése a pacifista mozgalom célja.

E mozgalom első állomása a pacifista béke.

A pacifisták ugyanis a világháború okait sem azokban, egyedül a szemben álló szuverén államok eszméjéből fakadó és onnét polgáraiknak feltűzelt képzetébe átplántált »létérdekekben« látják, amelyeket mindegyiküknek állítólag vagy »győzelemre keli vinni«, vagy pedig »bölcse ki kell egyenlíteni« ahhoz, hogy újra helyreállhasson a béke, – hanem ellenkezőig, attól a meggyőződéstől vannak áthatva, hogy ezek a »létérdekek« csupán a szuverén államok rögeszméjében gyökereznek, de a valóságban nem is léteznek, és hogy a háború oka éppen abban van, hogy az emberek mégis azt hiszik, hogy ezek léteznek. Ennek a tüneménynek az alapoka pedig magában a militarista világrendben rejlik, abban az ellentmondásban, amely a szuverén állam eszméje között egyrészt és a modern emberiségnek valóságra vált életközössége között másrészt fennáll. A szuverén állam a másik állam pusztaságának is csakis mint az ő létérdekének megtagadását tudja elképzelni, mert az ő számára a maga szuverén léte valami olyan korlátlanosság, amely a kizárólagosság igényét magában felöleli. Ezzel szemben a modern emberiség minden részét a világ gazdaság, a világ-irodalom és a világcivilizáció annyira egymáshoz hasonlóvá tette és olyan szoros kölcsönhatásba hozta egymással, hogy ennek az egyetlen életközösségbe egybeforrt emberiségnek akárhányszóféle szü-

verén állam határai által egymástól elválasztott egyénei mégis egymástól izoláltan sem szellemi, sem anyagi létüket fenn nem tartathatják, egymás nélkül nem eszmélhetnek és nem termelhetnek, egymástól elkülönülve többé nem élhetnek. Ezért nem tudnak ma a szuverén államok sem egymástól elkülönülve megmaradni, bár szuverének lévén, egymással közösségre lépni sem képesek. Az a katasztrofális forma, melyben ez az ellentmondás megoldódik és melyben a korlátlan és kizárólagos szuverén államokon a legszorosabb nemzetközi kölcsönhatás ilyen körülmények között valóságra válik: a világháború. Az államok egymásra való kölcsönös veszélyességének mai fokán a világháború az a stabilis állapot, amely a külsőleg szuverén államokba izolálódott, de belsőleg egyetlen életközösségben élő mai világnak természetes létformája lett. A pacifisták a valódi háborús okot küszöbölik ki, amikor magát azt az ellentmondást szüntetik meg, amely az emberiség tényleges életközössége és annak szuverén államokba való külső tagoltsága között van. Ennek a benső életközösségnek megfelelő külső formát követelnek a pacifisták az emberiség számára és ez a szükségszerű forma nem lehet egyéb, mint a szuverén állam végleges megtagadása és túlhaladása: a népek szövetsége és a rajta felépülő nemzetközi jogrend.

Pacifista béke tehát az, amely a világháborút befejező békekötés keretében a világ vezető államainak új életrendjét intézményesen megteremtené és biztosítaná. Pacifista béke az¹, amely a békekötés feltételeinek hatályát sem a győző megszorított hatalmára, sem a kölcsönösen megalkuvó felek kibékülésére, sein más efféle, az erkölcsi világ rendjét el nem ismerő tényezőre hanem egyesegyedül magára arra a jogrendre akarja állapítani, amelynek a megteremtése ennek a békekötésnek mindenféle kicsinyes békefeltételeknél összehasonlíthatatlanul nagyszerűbb vívmánya volna. Pacifista béke az, amely a mai világot a békekötéssel nemcsak a harcban álló felek közötti látszólagos és subaltern ellentététől szabadítaná meg, hanem magát az emberiséget az ököljogtól, amely mindannyiunkat a barbarismus rabszolgáivá süllyeszt.

Két pozitív concepciója van eszerint a békekötésnek: az egyik a győzelmes béke, a másik a pacifista béke. E mellett a két kizárólagos lehetőség mellett a megegyezéssel és a tartós béke jelzői valóban nem egyebek felemás és elvtelen formuláknál, amelyek minden komoly átgondolás és minden belső igazság nélküli valók.

Mert legyünk tisztában vele, hogy mindaddig, amíg szuverén államok lesznek és lázoknak a nyugalmi helyzetét a hatalmi egyensúly szabályozza, amíg a népek szabadságának a mértékét az erőszak határozza meg, amíg a nemzetek igényeinek az eldöntésére az egyedüli eszköz a háború, amíg a békét más nem biztosíthatja, mint a hadseregek hatalma, az erőszak fennyegetés és a háború sikere – mindaddig csakis úgy lehet és nem másképpen, hogy ezt a ha-

talmi egyensúlyt minden népnek a győzelem segédelmével keli a maga javába billenteni, mindaddig a szabadság legmagasabb fokát csupán a győzelem, biztosíthatja az ő számára és mindaddig a háború eszközeit a vitás igények és a megoldhatatlan ellentétek végleges eldöntésére csakis egyféleképpen lehet és kell felhasználni és ez az egy mód: a győzelem.

Egy ilyen világban csak egy jói béke van: és az a győztes béke. Minden civilizációja és minden kultúrája ennek a világnak csakis ezt szolgálhatja, minden emberi igyekezet és minden emberi önfeláldozás csakis ebben lelheti végső igazolását.

A megegyezései béke hívei érzik ezt, de ha nem érzéknék is, a magatartásukon mégis kiütköznek ez az ellentmondás. A megegyezései béke hívei egyszerűen beérik ezzel – ez az igazság. Beérik vele – akár azért, mert nem bíznak a győztes beék bein, akár pedig azért, mert túldrágának vagy túlkockázatosnak tűnik annak kivívása. Titkos értékmérőjük, öntudatlan ideáljuk nekik is csak a győztes béke marad. Számukra a megegyezései béke, akárhogy tiltakozzanak is ez ellen, valóban nem egyéb lemondásos békénél, amelyet csupán az enyhít és tesz elfogadhatóvá, hogy – kölcsönösségen alapul.

Akadnak azonban, akiknek ez a jelszó nem lemondást jelent, hanem »positív követelést«. Akik egyenesen célul tűzik ki azt, hogy az ellenfélre megszegyenítő vagy létérdekeit sértő feltételek reá ne kényszeríttessenek! Akkor sem, ha volna rá módi, még egy megsemmisítő győzelem esetében sem. Nem a békekötés módjára értik már ezek a megegyezést, hanem magukra a békefeltétel ékre: azok ne hagyjanak fullánkot az ellenség sebébein és ne ösztököljék őt revanche-ra. Ezt szokták nálunk tulajdonképpen a tartós béke követelésén érteni és ez az a pont,, ahol az a megegyezései békével érintkeznek.

Ez a látszólag emelkedettebb felfogás közelebbi megtekintésre nem más, mint vagy olcsó szentimentalizmus, vagy pedig: átlátszó ravaszkodás. Ez a béke is csak olyan béke volna, mint minden béke szuverén államok között: pusztá egyensúlyi állapot az erőszak mérlegén! Sem furfanggal, sem kíméletességgel pedig! ennek a rendszernek a mechanikáját meghamisítani nem lehet. Az¹ ilyen igyekezet csakis ártalmas, mert megzavaró.

Megpróbálták különben ezt már máskor is.

Volt idő, amikor a munkáskérdést is csendőrszuronnal kezelték a kormányok. Az osztályharc terén csak a győztes békében hittek. A szociálpolitika eszméje csak lassan tör magáiának utat, ezer félreértésen, gáncson, rágalmon és üldöztetésen keresztül. Utópiaának, álomnak csúfolták egyrészt, terrorizmusnak és anarchiaának nevezték másrészt. Akár még a minap a pacifizmust. És akkor is akadt egy áldatlan emlékü közvetítő irány, egyik hajtása annak a hagyományos bugrisizmusnak, amely belsőleg meghasonlott, külsőleg tehetetlen, mindenkor jóakarató és végeredményében mindig ártalmas: a polgári jótekonysági mozgalom, amely a testvériség és humanizmus nevében tilta-

kozott ugyan az erőszak politikája és a társadalmi győzelmes béke ellen, de a döntő pillanatban mindig hátbatámadta a munkás-ságot, amikor az intézményesen kívánta biztosítani a jövőjét. Ez a kétlaki és tétova, vérszegény és fontoskodó, zavaros és megzavaró politika, amelyet félre kellett seperi az útból, hogy szabaddá tegyük azt: – ez a Dummer August a történelem cirkušában, akiben a legfurfangosabb ravaszság a leggyerekesebb naivitással egyesül, ennénk a mai neve: m e g e g y e z é s e s b é k e !

És valóban, a gyakorlatban a győzelmes béke és a megegyezései béke (híveit csupán a h a d i h e l y z e t m e g í t é l é s e választja el egymástól. Csakhogy míg; akinek az az elve, hogy annyit markol, amennyit bír, az hű marad magához akkor is, ha keveset markol, amikor többet nem bír, addig, amikor a st-quentini sikerült áttörés utam a reichstag többségi pártjai a megegyezései béke júliusi rezolúcióját »magyarázni«, »értelmezni« és »szigorítani« kezdték, – az; nem volt épületes látvány. Pedig nem először történt és nem is utoljára.

»Ha nem lehet győzni, hát meg kell alkudni« – ennyiből áll a megegyezései béke fenkölt programja. »Ha most nem tudtuk megverni az ellenségeinket, hát legközelebb még úgy sem fogjuk tudni« – ez a tartós béke híveinek a megváltó eszménye. És az ilyen eszme-pótlék nevében követelik az eltévedt emberiség, vezetését a maguk számára? Nem olyan ez, mint hogyha a tőzsdei haussier-k ellen szociálreformer és erkölcsnemesítő szerepben lépne föl – a tőzsdei baisse-párt?

Valóban el kell csodálkoznunk az erkölcsi közellátásnak és a politikai dilettantizmusnak azon a fokán, amely a megegyezései béke üres frázisától sikert remél a győzelmes béke reálpolitikusaival szemben – mindaddig, amíg a hadi szerencse meg nem fordul. – Ha pedig megfordulna, csupán szerepcsere következne be, – a középhatalmak és az entente »békepártjai« között: – semmi egyéb.

Ezzel megfeleltünk arra a kérdésre, miért olyan egységtelen és olyan gyenge a mértékletes béke pártja.

Azért, mert a militarizmus mai rendjét egyedül a győzelmes béke hívei képviselik következetesen. A pacifizmus világrendjét viszont egyedül a pacifista béke biztosíthatja. Ezen a két pozitív koncepción kívül pedig harmadik megoldás nincsen. A megegyezései béke és a tartós béke nem egyebek a győzelmes béke csenevész és felemás formáinál, amelyeket a hadihelyzet minden megváltozása végzetesen kompromittál. A pacifistákkal való szövetségük azon a felszínes látszaton alapul, amely őket az anexionistákkal szemben egységes ellenzéknek tünteti föl. Semmiféle akció teherpróbáját az ilyen hazug viszony azonban meg nem állhatja.

Abban a küzdelemben, amely nem a harcban álló hadseregek, hanem a régi és az új világrend hívei között fog megindulni és amelynek az eldőlése nélkül ezt a háborút befejezni nem lehet: egyik oldalon tehát a pacifista béke hívei állanak, a

másik oldalon »mint egyetlen reakcionárius tömeg« a világi minden egyéb háborús- és békepártjai: az annexionisták és az imperialisták, a megegyezéssel béke hívei és a tartós béke hívei, akár a polgári, akár a szocialista táborhoz »tartozzanak is. Ezért mosolyfakasztó, mert olyan átlátszóan hiábavaló minden olyan fogadkozás, mely a felek »megbékítésén«, a »kiengesztelésén« és a »megegyezésén« fáradozik. Mintha valóban a »felek« volnának azok, akiket nem lehet megbékíteni, mintha valóban Elzász-Lotharingia miatt folynék a világháború és mintha valóban a szembenálló érdekek volnának azok, amelyeket itt nem lehet megegyeztetni!

Hát akadnak még, akik olyan vakok, hogy nem látják, hogy almit itt nem lehet kibékíteni, az nem a »felek«, hanem¹ valami egészen más: – a mai szuverén állameszme az, amit nem lehet kibékíteni a nemzetközi jogrend szükségességével, a népek együttélésének mai tényleges rendje az, amit nem lehet összeegyeztetni az; igazságossági aktuálissá lett követelményeivel és az állami élet mai minden érzelmi és értelmi formája, egész intézményes váza és működési módja az, amit nem lehet kibékíteni a mai kor legmélyebb gyakorlati igényével és legmagasabb szellemi koncepciójával: a p a c i f i z m u s v i l á g r e n d j é v e l.

Egy megegyezéssel béke ilyen körülmények között annyit tenne, mint megegyezni abban, hogy a világháború hiába történt. Egy ilyen kibékülés annyit tenne, hogy a hadvezérek, a diplomata és a világ¹ többi hűbérurai kölcsönös jegyzőkönyvi nyilatkozattal az esetet meg nem történtnek tekintik. Legfeljebb egy kiégszó záradékban megegyeznének talán a jövőre nézve, a pacifisták nemzetközi üldözésében. Egyébként minden maradna a régiben ...

És az emberiség, amelyet egy végtelen és könyörtelen háború megoldhatatlan problémái eljuttattak egy új, egy jobb rend kapujáig, amely már-már a jogon és igazságosságon felépülő intézményes béke küszöbét átlépni készült és ezzel azt a határvonalat, amely a mai állam-vadont a pacifizmus birodalmától elválasztja, – ez a súlyos viszontagságokban megpróbáltatott boldogtalan emberiség visszavetné oda, ahol volt, abba a régi világba, amelynek az alapja és a boltozata, minden oszlopa és minden pillére az e r ő s z a k, és amelyet mi mégis b é k é n e k nevezünk. Mert mi békének nevezük el azt a poklot, amelyből egyetlen nap alatt ez a Világháború születhetett meg és amelybe a megegyezés hívei az emberiséget vissza kívánnak vezetni. De az erőszak világrendje felett a történelem ítélkezett és a megegyezéssel béke nem fogja ennek a halálos Ítéletnek a végrehajtását megakasztani.

A megegyezéssel béke a konzervatív erők utolsó reménye arra, hogy a pacifizmust elbuktassa és ezzel a régi világ fennmaradását biztosítsa. Ez az a Burgfriede, amit az ellenséges államok minden reakciós és maradi tényezői azonnal meg fognak kötni és ki fognak hirdetni, amint a pacifizmus győzelme az ó közös világukat fenyegetné.

Azonban a történelem madártávlatából szemlélve, semmiféle

megegyezéssel béke nem lehet már a jelen helyzetben tartós béke. Nem azért nem, mintha talán a »megegyezéssel béke csupán fegyverszünet lehetne a harcban álló felek közt«, hanem azért, mert csak rövid ideig tartó fegyverszünet lehetne a valódi, bár láthatatlan ellenfelek között, azok között, akik között a valóságban a mai élet-halál harc folyik: a militarizmus és a pacifizmus világrendjei között!

Minden megegyezéssel béke csak kitolná a végső döntést ebben az egyedül döntő kérdésben. Belpolitikai és külpolitikai konfliktusok, beláthatatlan konvulziók sorozata között abortálná a történelem ezt a torzszülöttet. Mert amilyen könnyű látszólag a mai ellenfelek érdekellentéteit egy józan megegyezéssel békével áthidalni, olyan kizárt és lehetetlen a jelen mélyén vajdó világhelyzetben, az erőszak vagy a joguralomnak, a militarizmusnak vagy a pacifizmusnak kérdésében – »megegyezéssel békére« jutni!

Gilbert Keith Chesterton: A tudomány és a vadak.

A néprajzzal és hasonló tudományokkal való foglalkozásnál örökös hátrány származik abból, hogy a tudomány embere ritkán ismeri a világot. A természetet tanulmányozza, ritkán az emberi természetet. Sőt még azoknál is, akik leküzdötték ezt a nehézséget és bizonyos mértékig kifürkészték az emberi természetet, ez a személyes emberiség felé haladásnak csak halvány kezdetét jelenti. Mert a primitív fajok és vallások tanulmányozása különbözik minden más tudományos kutatástól. Csak úgy érthetünk valamit a csillagászatban, ha csillagászok vagyunk, az entomológiából, ha rovarbúvárok – vagy talán ha rovarok vagyunk. De az anthropológiából sokat vagyunk képesek felfogni egyszerűen az állat, hogy emberek vagyunk. Mi magunk vagyunk az az állat, amelyet kutatunk, innen a régi tény, hogy a száraz, elvonatkoztatott értelem, mely a csillagászatban és növénytanban csodákra képes, teljesen csődöt mond, mikor a mitológia tanulmányozásáról van szó. Hogy egy mikrobát igazságosan értékelhessünk, le kell mondanunk emberi mivoltunkról, hogy egy embert igazságosan értékelhessünk, erre nincs semmi szükség.

A szimpátiának, intuíciónak és bárminemű együttérzésnek ugyanaz a hiánya, amely a tudóst különösen alkalmassá teszi arra, hogy egy pók gyomrát megvizsgálja, különösen butává fogja őt

tenni, mihelyt egy emberi szív alapos megértése lesz a feladat. Azért, hogy megtanulja az emberiséget megérteni, szándékosan embertelenné lesz. Sok tudós dicsekszik a másvilágról való tudatlanságával. A baj azonban nemi az, hogy a túlvilágról, hanem hogy erről a világról nincs fogalmuk. Mert az anthropológia művészetét és rejtett csodáit nem lehet könyvekből tanulni, hanem az embernek emberrel való mindennapi érintkezéséből.

Annak a rejtvénynek megfejtését, hogy bizonyos vademberek miért imádják a majmokat és a holdat, nem¹ lehet kutató utazáson, a vadak válaszainak jegyzőkönyvbe való felírásával megtalálni – kövessék bár ezt az utat a legtudósabb kutatók is – hanem a rejtvényt megfejthetik Angliában, Londonban, sőt a saját szívükben is. Aki egyszer kisütötte, hogy a Bond-street-i urak miért járnak fekete cilinderben, az ugyanakkor azt is felfedezte, hogy Timbuktu népe miért díszíti magát vörös tollakkal. Egy vád haditánc titokzatos értelme nem tudományos útleírásokból, hanem egy jótékony célú táncmulatságon válik világossá. Aki a vallás eredetét akarja tanulmányozni, az ne utazzon a Sandwichszigetekre, hanem menjen a templomába. Aki az emberi társadalmat akarja – filozófiai szempontból – felfogni és keletkiesét megismerni, az ne menjen a British Múzeumba, hanem a társaságba.

A szertartásosság igazi lényegének teljes félreértése a vad országok vád szokásainak legnyakatekertebb és lehető leghamisabb értelmezésének szolgált alapul. A tudomány embere, aki nem látja át, hogy a szertartások ok nélkül keletkeznek, mindenféle szertartáshoz okot, még pedig rendszerint abszurd okot fog találni; mert az nem egy egyszerű vadember fejéből, hanem egy professzor szofisztikus agyvelejéből ugrott elő. A tudós például ezt mondja: Mumbodzsumbo őslakói azt hiszik, hogy a halottak táplálkoznak és az örökéletbe való utazásukra élelemre van szükségük. Az a tény, hogy a mumbodzsumbóiak az elhaltak sírjaiba ételeket tesznek és hogy mindama hozzátartozók, kik eme rítus alól kivonják magukat, a papok és az egész törzs haragját hívják ki, eléggé bizonyítja ezt nekünk.« Bárki, aki járatos az emberiség: történetében, el fogja ismerni, hogy ez egészen zavaros beszéd. Ez épp, olyan, mintha valaki azt mondaná: »Az angolok a huszadik században azt hitték, hogy a halottaknak szaglásuk van. Az, hogy az emberek liliomokat, ibolyákat helyeztek a sírokra, eléggé bizonyítja ezt; továbbá ezen előírás elhanyagolása úgy polgári, mint egyházi büntetéseket kellett hogy maga után

vonjon. Mert több ízben beszélnek nekünk öreg hölgyekről, akik a legnagyobb izgalomba esték, mivel koszorúik nem érkeztek kellő időben a temetéshez.« Hiszen lehet, hogy vannak olyan vadak, akik hisznek abban, hogy a halottak esznek és verekednek; én a magam részéről nem hiszem. Én azt hiszem, hogy ugyanazon okból tesznek ételt és fegyvereket a halottak mellé, amiért mi virágokat teszünk melléjük: mivel ez igen természetes és magától értetődő. Hogy miért oly természetes és magától értetődő, azt persze nem tudjuk, de emberi létünknek minden fontos gesztusa elsősorban észszerűtlen. Mi épp oly kevéssé értjük meg a vadembert, mint ahogy az minket nem tért meg, és ugyanazon okból. A vadember épp oly kevéssé érti saját magát, mint ahogy mi nem értjük saját magunkat.

Annai bizonyos: mihelyt valami áthatolt az emberi agyvelőn, tudományos célokra alkalmatlanná válik. Reménytelenül titokzattossá és végtelenné lesz. A halandó az örökkévalóság bélyegét nyomta rá. Még materiális kívánságaink is szellemi, mert emberi természetűek. A tudomány megelemezhet egy sertéskarajt és megállapíthatja, hogy mennyi foszfor és mennyi fehérje van benne; de a tudomány nem képes eme sertéskaraj megkívánásának mélyére hatni és bebizonyítani, hogy abban mennyi van az éhségből, a megszokásból, az ideges megkívánásból, vagy a szépérzékből. Az embernek sertéskaraj utáni vágyakozása a valóságban épp olyan rejtélyes és éterikus marad, mint az¹ örökkévalóság utáni vágyakozása. Éppen ezért, mindama kutatások, melyek emberi, történelmi, szociológiai, néprajzi kutatásokra akarnak egy tudományt alapítani, nemcsak reménytelenek, hanem képtelenek is. A nemzetgazdaságtan épp oly kevéssé tudja beigazolni, hogy az ember pénzvágya tisztán a pénz után való vágyakozás, mint ihogy a szentek legendái nem tudják bebizonyítani, hogy egy szentnek sóvárgása isten után tisztára isten utáni sóvárgás volt. Ezen a téren az igaz és bizonytalan végérvényesen megbénítják a tudományt.

Az emberek képesek kevés, vagy egészen primitív eszközökkel egy tudományt felépíteni, de senki e földön nem lesz képes egy tudományt bizonytalan építőkövekből felállítani. Az egész matematikai rendszert meg lehet magyarázni egy maroknyi kavicssal, de nem egy maroknyi földdel, mely mindig új töredékekre, új kombinációkká esik szét. Földet és eget meg lehet mérni egy nádszállal, de nem egy növekvésben levő nádszállal.

Óriási örültség a néprajzban a mondák értelmezése és az

állítólagos közös forrásra való utalás. A tudományos mitológusok egymásután rántották ki eme történetek alól a talajt és saját meséik múzeumába kebelezték be őket. Íme egy jó ötlet, mely nincs inger híján, amely azonban a legalaposabb csalódások egyikén alapszik: az, hogy egy történetet ugyanakkor minden helyen beszéltek, nemcsak hogy nem bizonyítja, hogy az sohasem történt meg, hanem nem mutat a legkisebb mértékben arra sem, hogy légből kapott. Az, hogy több halászszerber állítólag azt mondja, hogy egy két rőf hosszú halat fogott, még nem jelenti azt, hogy valamelyik halászszerber egyszer ne csinált volna hasonló fogást. Az, hogy számtalan újságíró – pénzért – egy német-francia háborút harangoz be, semmi összefüggésben nincs azzal a ténnyel, hogy egy ilyen valóban megtörtént. Pár száz év múlva az a sok frankogermán háború, amely nem történt meg, fel fogja világosítani a tudományos főket a legendás hetvenes háborúról is, amely megtörtént. És ez így lesz, ha még egyáltalán lesznek nép- és mondabúvárok, mert ezeknek természete mindig? ugyanaz marad és érdemeik mindig nagyobbak lesznek, mint ők hiszik. Mert ezek az emberek a népek történetének tanulmányozásánál nagyobb dolgot műveinek: *te remtik* azt.

Két faja van a mondáiknak, amelyek a tudósok állítása szerint feltétlenül hamisak, mivel szájról-szájra járnak; az első csoportba tartoznak azok a történetek, melyeket mindenhol beszélnek, mert csodálatosak és különösek. Semmi a világon nem mutat arra, hogy ezzel vagy azzal nem történtek meg, mint ahogy valakinek a képzeletében bizonyára meg is történtek. Ezen mondák második fajtáját azon egyszerű okból beszélnek mindenhol, mert mindenhol megtörténtek. Az első csoportba tartozik Tell Vilmos története, melyet most a legendák közzé számítanak csak azért, mert más országok mondái közt is megtalálták. Nos, ezt a történetet mindenhol mesélik, mivel akár igaz, akár kitalált, de csinos történet, rendkívül félelmetes és csattanós. De azt állítani, hogy hasonló különös esemény a lövészet egész történetében sohaem fordult elő, és hogy Tell nem létezett, szemtelenség. Az eszme, egy olyan célba löni, mely egy szeretett lény testén van, kétségkívül minden találékony költőnek eszébe juthatott, de minden bátor vadásznak, vagy fantasztá mesemondónak, vagy fantasztá kedélyű zsarnoknak is. Lehet, hogy ez a történet először megtörtént és azután mondává vált, vagy megfordítva, előbb mint legendát mesélték és azután következett be az életben. Ha még soha, mióta a világ áll, nem lőttek le almát egy fiú fejéről, úgy ez megtör-

ténhet holnap, még pedig egy olyan valaki által, aki hallott valamit Tell Vilmosról.

Az ilyen fajta történetek parallel haladnak azon anekdotákkal, amelyeknek egy igen, találó válasz a pointe-jük. Valakinek azon mondatára: »élnem csak kell«, adott csattanós választ: »je ny vois pas la nécessité« (nem látom szükségét) Talleyrandnak, Voltairenek, IV. Henriknek, névtelen bírónak stb. tulajdonítják. De ez egyáltalában nem bizonyítja, hogy ezeket a szavakat sohasem ejtették ki. Nagyon lehetséges, hogy egy ismeretlentől származónak, nagyon lehetséges, hogy Talleyrandtól valók. Mindenesetre nem nehezebb azt feltenni, hogy ezen szavakat valaki beszélgetés közben mondotta, mint azt, hogy az írónak jutottak eszébe, miközben emlékiratokat írt. A fentnevezettek közül bárki mondhatta volna őket. Egy dolog azonban feltűnő: nem valószínű, hogy mindnyájan megtették ezt a kijelentést. És ez az, amiben az úgynevezett mítoszok első fajtája a második, fentebb megbeszélttől különbözik. Vannak kalandok, melyeket egyidejűleg öt vagy hat hősnek tulajdonítanak, Siegfriednek, Herkulesnek, Cidnek, stb. és a különös ezekben a mondákban az, hogy télies joggal tulajdonítják őket nemcsak egy, hanem több hősnek. Itt van például azon hős tragikus sorsa, kinek erejét egy asszony titokzatos gyöngesége győzi le. Tell Vilmos története, mint már fentebb mondtunk, azért népszerű, mert rendkívüli; Sámson és Delila, Arthur és Ginevra történetei azért népszerűek, mert semmi rendkívüli nincs rajtuk: népszerűek, mint egyszerű, igaz események, melyek úgy rajzolják az életet, mint amilyen. Ha Sámson és Herkules romlása legendás eredetű, akkor ugyanúgy Nelson és Parnell tragikus végét is mesének lehetne beállítani. És valóban, meg vagyok róla győződve, hogy pár száz év múlva a mondabúvárok kereken tagadni fogják, hogy Barrett Erzsébetet Browning Róbert megszóktette, és érvelésüket azzal a tagadhatatlan ténynyel fogják megerősíteni, hogy a regények abban a korban tele voltak szöktetési történetekkel.

A primitív legendák és korok modern kutatóinak egyik legszenvédélyesebb tévedése azon anthropomorphismus, amelynek hódolnak. Azt hiszik, hogy az első emberek az összes jelenségeket egy emberalaku isteni lénynek tulajdonították, hogy jobban megítudják azokat maguknak magyarázni, mivel csökönyszerűen szíft látókörük nem volt képes Clownszerű létükön túllátni. A mennydörgés emberi hang volt, a villám emberi szem. Ezzel a magyarázattal a jelenségek érthetőbbekké és kevésbé félelmetesekké

vállnak. Aki végleg ki akar gyógyulni eme filozofikus gondolkodás triódból, az menjen este végig egy cserjék és kerítések között húzódó ösvényen. Csakhamar észre fogja venni, hogy az emberek mindenben félig emberi alakot keresnek, nem azért, mert a dolgok ezáltal érthetőbbek és természetesebbek, hanem ellenkezőleg, mivel titokzatosabbak és természetfölöttibbek lesznek. Ha valaki éjjel végig megy egy utcán, azt a feltűnő megfigyelést teheti, hogy a természet mindaddig, amíg rendes kerékvágásban halad, semmi hatással sincs reánk. Amíg egy fa fa marad, csak egy vastagfejű szörnyeiéig, ezer karral, ezer nyelvvel és egy láb-szárral. De mint ilyen egyáltalán nem ijeszt minket. Csak ha emberi alakot kezd öltetni és hasonlít hozzánk, válik kísértetiesé és háttborzongatóvá. Ha egy fa olyan, mint egy ember, térdeink remegni kezdenek. És ha a világegyetemnek emberi ábrázata van, arca borulunk.

Mezei Albert: A taktikázás csődje.

A magyar szociáldemokrácia választójogi kudarca alkalmából álljunk meg egy percre, tekintsünk hátra és keressük e vereség okait.

Nagyon messzire kell visszamennünk, ha gyökerében akarjuk meglátni a bajokat. Az a megrendítő csalódás, melyet a háború kitörésekor a béke erői és benne elsősorban a szociáldemokrácia világszerte okoztak, csak szerves következménye volt annak a rendszernek, melynek mintaképe a német iskola volt. Ez a rendszer, bár zászlaján Marx nevét viselte, inkább Lasalle és Bebel bélyegét hordta magán. Politikai téren szolgailag alkalmazkodott az álpármentarizmus kereteihez és szelleméhez, gazdasági téren a bérharcokkal tüneti gyógykezelésre szorítkozott, az agitáció terén bár felületesen megnevelt, de nagyszámú és jól fegyelmezett tömegéket eredményezett.

Az a hatalmas és imponáló pártmunka, melyet például a magyar párt egy emberöltőin át végzett ebben a szellemben, közelebről megtekintve reménytelen, szizifuszi munkának bizonyul. Nyers tömegek meg-megújuló beözönlése az egyik oldalon, melyek a legelső rázkódtatásra változatlanul újra kiözönlenek.¹ A másik oldalon a béremelési mozgalmakban kicsúcsosodó gazdasági harc, melynek eredményei a drágulással újból meg újból megsemmisülnek. Végül a ma dívó pártmentarizmusok szelleméhez való alkalmazkodás, a numerikus többség utáni reménytelen hajsza, gazdaságilag össze nem tartozó kategóriák bevonására, szocialista

¹ A taglétszámok évi változásai csak halvány képet adhatnak erről, mivel csupán a be- és kilépések k ü l ö m b s é g e i t mutatják.

politika helyett »kisember«-politikára vezet.² Agitacionális tekintetben pedig mozgalmi tömegárura, voks-emberekre törekszik, kiknek csak a számuk, a tömegük lényeges.

Ez a szellem és ez a fölkészültség, melyet békében csak a legélesebb szeműek vettek észre,³ valóban gyöngének mutatkozott a háború sorsdöntő problémájával szemben. A proletárinternacionálé a döntő pillanatban, mikor először tétetett komoly próbára, összeomlott és a legélesebb osztályharc helyett a pártbéke, a Burgfriede állapota következett be a legtöbb hadviselő országban. A magyar párt sokáig éldegélt abból az erkölcsi tőkéből, hogy a háború elején nem helyezkedett a pártbéke álláspontjára. De Bernstein találóan jegyzi meg, hogy ez leginkább azokban az országokban történt meg, melyekben a szociáldemokrácia nem, vagy alig bírt parlamenti képvisellel. Csak ott engedte meg magának a doktrinárság luxusát, hol nem tartozván az államfentartó erők lényeges alkatrészei közzé, nem is került komoly kísértésbe állásfoglalása tekintetében. Ezt a megállapítást a magyar párt későbbi magatartása fényesen igazolta.

Láttuk az eddigiekből, hogy a szociáldemokrata pártot fölépítetttségének mikéntje, a békéért való élet-halál harc helyett a Választójogi küzdelemre és azután parlamenti munkára predesztinálta. Ne essék: most szó arról, hogy a békéért folytatott ilyen küzdelem egyszerű melléktermékképpen meghozta volna a választójogot is, sőt talán többet is. Ne firtassuk, hogy a mai parlamentekbe való bevonulás, a hozzája való alkalmazkodás, milyen kilátásokat ígér és ezzel szemben milyen veszélyeket rejt magában a szociáldemokrácia számára. Lássuk be, hogy ez a párt a választójogi harcra épült fel, vezetői ezt tudják legjobban és végzik legszívesebben. Nézzük: hogy állta meg helyét abban a küzdelemben, melyre teremtetett?

Az alaphelyzet, melyet jól emlékezetünkbe kell vésnünk, a következő volt:

Azt a szélsőséges reakciót, melyet a háború kitörése uralmon talált, a parlamenti ellenzék nem tudta még a pártbékébe sem bele vinni. Másrészt a parlamenti és osztályellentétek így mesterségesen nem tompított hevét sem tudták az ellenzéki erők, a normális politikai harc kereteiben úgy érvényesíteni, hogy általa a reakciót kivételes hatalmával körülbástyázott állásából kivessék, avagy akár csak jelentősebb engedményekre késztessek. (Hősök választójoga.) Ebben a helyzetben jött az orosz forradalom sikere. Bethmann-Hollweg egyszerre megérti az idők szavát és legfelsőbb ígéretük hangzanak el nálunk és Poroszországban a szociális reformok és jogkiterjesztés szükségességéről.

Ezt a helyzetet, – melyhez önerejéből ki tudja, mikor jutott volna el, – a magátólértetődés, az önmagával való meg-

² Ez a jelenség nálunk, hol a szociáldemokráciának még nincs parlamenti képvisellete, nem oly szembetűnő.

³ Marx csodálatos éleslátással már csirájában észrevette és éles kritikában részesítette (lásd levelezését Brack-vel *stb.*).

elégedés gesztusával fogadta a párt. A húsz éves választójogi küzdelem logikus eredményének hirdette és persze – nem; is várhattuk másképp – a választójogi reform lebonyolítására aknázza ki. Megalakult az úgynevezett választójogi kabinet és a magyar szociáldemokrata párt a háború harmadik évében bevezett a pártbéke vizeire...

A háború harmadik évében! Mikor a pártbéke kényelmetlenné vált béklyóit már mindenütt feszítgetni kezdték! Amikor a szociáldemokrácia nemzetközisége Stockholm jegyében új erőre látszott kapni! Amikor az orosz proletariátus kétségbeesett segélykiáltásaitól visszhangzott Európa! Amikor a korlátlan bűvárhajóharc hat holnapja döntő eredmény nélkül lejárt, és a német birodalmi gyűlés békerezolúciót fogadott el! Az entente-hadicélok revíziója küszöbén! Amikor a titkos diplomácia lázasan sürgött, hogy Stockholm befejezett tények elé ne állítsa. Amikor még a pápa is békeközvetítéssel foglalkozott!

Amikor csak egy ici-pici szimbolikus külső nyomás kellett volna, hogy reprezentálja azt, hogy a háború kátyújában megfeneklett kapitalizmus magával tehetetlen vergődéseit a világi proletárijai már megelégtelték! És ez elég lett volna ahhoz, hogy minden életrevaló konzervatív erő tömörüljön a jogkiterjesztés és a szociális reformok jegyében és igyekezzék azokat dűlőre juttatni, amíg! nem késő! Hogy így igyekezzék magának polgárjogot szerezni abban az új világban, melynek békéjét a szociáldemokrácia hozta meg!

Mely rövidlátás és minő kis kaliberűség kellett: ezt a helyzetet ki nem aknázni.

Hogyan lehetett ennyire félreismerni az erőket, melyeknek hátán fölemelkedtek, amelyeknek mindent köszönhettek?

Hogyan tudták így megtagadni létalapjukat és aláásni erkölcsi jogosultságuk pilléreit?

Hogy tudták elkótyavetyélni egy tál lencséért, – annak is csak az ígéretéért, – egész elvi örökségüket?

Mert ez történt! A demokratikus fellelegzés rövid mézeshetei után egyre nyilvánvalóbb lett, amit az első pillanattól látni kellett volna, – hogy nem jó nagyurakkal egy tából cseresznyézni. Bármily kellemesnek is látszik eleinte, nagy árt kell azért fizetni. Emlékezzünk, hogy csúszott ki a nők választójoga annak a hatalmas népgyűlésnek a királyhoz küldött feliratából, melynek jóharmada nőkből tellett ki. Emlékezzünk, hogyan túrték nemzetiségi testvéreink elárulását. Szisszenés nélkül hallgatták, hogy az új választójog még jobban visszazorítja a nemzetiségi választók arányszámát, mint az eddigi. Nem szóltak semmit, mikor finoman sejtették, hogy amit a jogkiterjesztés révén mégis nyerni fognak a nemzetiségek, azt úgy is vissza lehet majd venni a kerületi beosztás vámján. Szociáldemokrata vezéri ajkokról hangzott ez a megnyugtató, hogy nem kell félni: a nemzetiségek hál Istennek és hála eddigi kultúrpolitikánknak úgy el vannak maradva mindeképpen, hogy úgy sem ütik meg a kulturális cenzust.

Aztán jött a többi: a példátlanul mohó és ízléstelen marakodás a konckért, a kormány támogatói pártok számarányának hírhedt elmélete, a kétszáz ezer koronával dotált népjóléti minisztérium, jött még több is. A választójogi kormány erélytelensége és huzavonája. Házfelosztás helyett szíréhangok a többségi felé, melynek mandátumai hivatalosan sótlanítottak, mihelyt otthagyták pártjukat. Az az üdvrivalgás, mellyel sokszor igen kétes elemek átlépését kísérték, szakértő szem előtt, – a többségi vezéré például! i l y en volt, – nem mutatták túlságos félelmes színben a választójogi kormány házfelosztási fölhatalmazását. Aztán jöttek a cenzúra túlkapásai, a gyülekezési jog megszorítása, a békepropaganda üldözése. A párt rendületlenül nyeli a békákat. Még mindig nem érzi, hogy saját létalapját gyengítik, ha pillanatnyilag nem is ellene irányulnak az intézkedések. Vakon rohanva a »Lex Vázsonyi« lidércfénye után, olyan ingoványokra tévedt, melyen okvetlenül el kellett csuszamlania.

Mert más és más földolog az, ha ketten mívelik ugyanazt. A kispolgári demokrácia exponense esetleg logikusan cselekedhetett, mikor a jogkiterjesztéssel egyidejűleg a konzervatív erőkkel kereste a kapcsolatot. Ha azok aggályait akarta eloszlatni, ha n e ki ki udvarolt, ha az ő kívánságait igyekezett honorálni, ha mindenképp és a kelletén túl is azon volt, hogy előttük jó fiúnak mutassa magát.

De mit mondjunk a szociáldemokrata pártról, mely őt ebben a taktikázásban tüskön-bokron át követte? Követte őt egy még nálunk is példátlanul szigorú és pártos cenzúra bevezetése közben mely azonban a választójog és a demokratikus béke elleni uszításnak tág teret engedett. Követte őt a világnézeti radikalizmus, a béke szélsőséges hívei elleni hajsza dacára is. És mialatt az orosz események katasztrófális gyorsasággal bontakozik ki a legszélső álláspontok kíméletlen diktatúrájává, de a béke jelszavával. Mialatt Ausztriában egy valóban demokratikus éra körvonalai látszottak kialakulni, mialatt Czernin egyre szorosabban közeledik a bolsevik békeformulához... Azalatt itthon a párt makacsul éa egy helyben toporzékol a maga választójogi főzőcskéje mellett ésj leszámolásra készül saját balszárnyával.

Ez a leszámolás is megtörténik. A januári tömegsztrájk önkéntes kitörése és önkéntelen befejeződése napfényre hozta azt a szakadékot, melyet a taktikázások a pártvezető rég és a proletariátus széles rétegei közzé repesztettek.

A rendkívüli pártkongresszus, hála a demokratikus pártalkotmányoknak, természetesen e g y h a n g ú bizalmat szavaz és újból megválasztja Sa régi vezetőséget... és a Sipka-szorosban minden csendes...

Elcsendesül az a hajsza a radikális szellemű szervezett tisztviselők, ellen, mely a kormányzat figyelmét sem kerülte el. Az embereket beszorítják a kalodaszerűvé vált pártfegyelem korlátai közzé.

ÉS most csodálatos kifejlődésnek részünk tanúi, A párt, melynek

kongresszusa szakított minden polgári kapcsolattal, láthatatlan járószalagon követ egy polgári politikust, nemcsak szakszervezetek bezárásának és megrendszabályozásának dacára, de nincs erélyes szava akkor sem, miikor ez, a reakció megnyugtatóra olyan garanciákkal akarja körülbástyázni a választójogot, melyek nemcsak arra alkalmasak, hogy teljesen lerontsák a választójogi reform jó hatásait, ide a pártot és minden igaz demokráciát létalapjaiban támadnak meg. Az egyesülés, az agitáció, az oktatás szabadságának elkobzásáról volt itt szó! És a párt, melynek pedig éltető eleme a közszabadságok levegője, nyomatékos tiltakozás nélkül tűrte, mint próbálják nyakára a selyemzsinórt, mellyel bármikor megfojthatják majd!

És még ez sem volt elég, és már ez is későn volt! Mindent, mindent odaadtak a választójogért és még sem kapták meg! A reakciónak udvaroltak és a radikalizmus számára tartogatták villámaikat és csudálatosképp még sem tudták legyőzni a reakciót! A »belső fronton« keresték a harci dicsőséget és még sem imponáltak az osztályharc frontján! Szorgalmasan vágják maguk alatt az ágakat, mégis lezuhantak reménységeik ugorkafájáról! Az új Sámsonok egyenként és tálcán prezentálták a fűrtöket, melyben erejük rejtett, és most csudálkoznak, hogy senki sem fél tőlük!

Soha igazabb nemezist, mint a póruljárt ravasz kudarca! Megrugdosták az erkölcsi talajt, melyből kinőttek, elárulták a szellemet, melynek minden sikerüket köszönhatték, megmérgezték! a szabadság¹ levegőjét, mely egyedül éltetheti őket... És most itt állanak elhagyatva, kifosztva, kisémmizve. Még a judás-pénzt: a választójogot sem kapják meg.

Amikor kezdtek ocsúdni: már késő volt; keresték a régi hangjukat, ide sehol sem találták; rázzák öklüket: senki sem ijed meg tőle.

Megnehezült az idők! járása fölöttük... Hol van már az a régi konjunktúra, melyet eltaktikáztak, ahelyett, hogy kihasználtak volna. A reakció világszerte berendezkedőben van és szentszövetségi idők sötétsége készül ránk borulni...

Vajjon okulnak-e a kudarcon? Ki tudja? Hiszi mire a mai nyomasztó helyzet enyhülni fog, mire új reménységek tavasza köszönthet ránk, a háború automatikus hatása folytán még áthidalhatatlanabb ellentétek, még keserűbb szenvedélyek, még rosszabb gazdasági lehetőségek, még kíméletlenebb reakciós erők várnak reánk. Százszor akkora elszántságra, ügyességre és áldozatkészségre lesz akkor majd szükség, mint a múltban.

Hol fognak akkor kullogni ők, kisdud játékaikkal, kik most is egy jó fejfel mindig elmaradtak! az események mögött?

Képzeljünk egy csomó bilincsekbe vert s halálra ítélt embert, kik közül naponta lefejeznek néhányat a többi szeme láttára; az életben maradtak saját sorsukat látják társaik sorsában és egymásra tekintve, fájdalommal és remény nélkül várják, míg a sor reájuk kerül ...

Íme az emberi állapot képe.

-

Blaise Pascal.

Mérő Nándor: Feuerbach vallásbölcseleti eszméi.

Wer Wissenschaft hat, braucht die Religion nicht
(Goethe.)

Az ember csak szabadságában ember. Eleinte vallásában, később mindjobban művészetében és tudományában lesz szabaddá az ember. Bennök éli a végtelenek világát, menten a végesség korlátaitól. Akik a történelem folyamán ezeken az utakon az emberiséget előbbre vitték, azok mind emberiebbé tették az embert. A leigázott embereknek Feuerbach szerezte meg a belső, pszichikai szabadságot, mely szükséges, hogy az ember külsőleg, fizikailag is szabad lehessen. ¹⁾ Feuerbach megvilágítja, hogy azok a hatalmak, amelyekről az ember fél, saját magának csinálmányai; megcáfolhatatlan erejű logikájában rejlő felszabadító hatása bámulatosan nagy. ²⁾ Tudatosan törekszik is erre a felszabadításra: »Műveimnek, valamint előadásaimnak az a célja, hogy az embereket teológusokból antropológusokká, theophilekből filantrópokká, a túlvilág jegyeseiből a földi életet élőkkel, a mennyei és földi monarchal; és arisztokraták vallási és politikai szolgálóiból a világ szabad, öntudatos polgáraivá tegye.« ³⁾ Felszabadította a tömegeket, megtanította önálló gondolkozásra a gondolkozókat, akik már, úgy látszott, nem képesek a Hegel büvköréből kilépni. A hegeli filozófia korlátlanul uralkodott a lelkeken. Csak az eszmének van valósága – hirdeti Hegel –, a világ ennek pusztán elidegenült formája, mely az öntudatban mint abszolút szellem, magasabb szintézisre jut, Feuerbach az abszolút szellemi isten eszméjéről kimutatja, hogy az voltaképpen az ember lényege, hogy a teológia antropológia, vagyis a vallás tárgyában, a theos-ban, az istenben az ember lényege nyilvánul, azaz az¹ ember istene nem más, mint az embernek istenített lényege; kimutatja, hogy az eszme, az isten származik a létből, a világból és nem a világ az eszméből, mert istennek minden realitása, lényegisége, tökéletessége, azaz aminek foglalata az isten, mindez a természet forrásából van imerítve. Az isten ugyanaz, mint a természet, csak absztrakt, gondolt, ideális¹, míg; a világ konkrét, valóságos, reális. Az istenség valamennyi predikátuma a természet (és az ember) predikátuma absztrahálva és a fantázia által megszemélyesítve. A világ a valóság, az eszmének nincs reális világuk. Nem a dolgokat állítja elő a gondolatokból, mondja Feuerbach, hanem megfordítva, a gondolatokat a dolgokból.

Feuerbach tana szerint a vallás szülője a függőségérzet, mely félelem és szeretet formájában jelentkezik. E függőség-érzet lélek-

¹⁾ Max Adler: Wegweiser. Studien zur Geistesgeschichte des Socialismus. 157. l.

²⁾ Engels: Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie. 11. l.

³⁾ Das Wesen der Religion. 28. l.

tani oka saját Végeességünknek érzete, tudata. A végeességérzet legkonkrétebb, legfájdalmasabb alakja a haláltól való félelem, amitől az ember vallásában a halhatatlanság végtelen hitéhez menekül. Amitől az ember függőnek érzi magát, azt istenként tiszteli. Így istenítették az emberek idők folyamán természeti erőket, állatokat, embereket, stb. A primitív népek főképpen a természettől való függésüket érezték, (vallásuk is természetvallás volt. Ezen a fokon az istenségnek valamennyi predikátuma: az emberfelettség, örökkévalóság, végtelenség, sőt morális sajátságai: a jósági vagy gonoszság mind a természetnek emberfelettsége, örökkévalósága, végtelensége, jósága, brutalitása. A kereszténység abban különbözik a pogányságtól, hogy (benne az emberek a vallásos félelmüket keltő jelenségek okát nem külön istenekké (polytheismus), hanem istennek külön tulajdonságaivá tették (monotheismus). A kereszténység istene az öntudatra ébredt embernek a fantázia segítségével tárgyiasult megszemélyesített lényege. Az isteni mindentudás az emberi szellemnek korlátlan tudásvágyát tárgyiasíthatja meg; az isteni mindenütt jelenlét az emberi szellemnek azt a kívánságát tárgyiasítja, hogy ne legyen röghöz kötött; az isteni örökkévalóság pedig azt, hogy ne legyen időben korlátolt; az isteni mindenhatóság az emberi akarat határtalan potenciáját szimbolizálja; az isteni üdvösségben és tökéletességben az embernek boldogságra és tökéletességre való törekvését elégíti ki a fantázia. Amit itt Feuerbach a filozófia fényénél bemutat, azt naiv szemléletben már az eleai Xenophanes is látta,⁴⁾ hogy tudniillik az isten predikátumai antropomorfizmusok. Ennélfogva ezeknek a predikátumoknak alanya, azaz isten is antropomorfizmus, miután a predikátumok az alany lényegét fejezik ki. Így hát az isten és az ember egymással azonos. Az alany tagadása egyáltalában nem tagadása az isteni állítmányoknak (a szeretetnek, igazságosságnak, bölcsességnek, stb.), míg a predikátumok tagadása az alanynak is tagadása. Így a predikátuma az elsődleges, a meghatározó, az alany a másodlagos, a meghatározott. Az állítmány határozza meg az alanyt, nem az alany az állítmányt; így ha a predikátumokról megállapítottuk, hogy azok emberiek, ezzel az isteni alanyról is megállapítottuk, hogy emberi. Az isteni lény az embernek egyéni, valódi, testi ember korlátaitól megszabadított lényege más, tőle különülő lényként tárgyiasítva, azaz szemlélve és tisztelve. Az; isten tehát gondolkodásbeli lény és csak azért hisszük önállólénynek, mert mi érzéki lények megszoktuk, hogy a gondolkodást magát megkülönböztessük a gondolkodás tárgyától. Ezt az érzéki szokást azután a képzelet segítségével átvisszük az értelem lényekre is; ezzel a gondolt létbe beoesempésszük az érzéki léte-zést, holott a gondolkozásban ettől éppen elvonatkoztunk. Az istennek nincs önálló léte, mint a platóni eszmének, nem lebegi az fölöttünk a világűrben, hanem csak az ember fantáziájában létezik. Az ember képzeletében van a vallásnak realitása; ez álta-

⁴⁾ Sebestyén: A görög gondolkozás kezdete Thalestől Sokratesig. 102. 1.

lánosan a végtelennek a tudata. Ámde csak végtelen lénynek fénét végtelen lényről tudata, mert ami a lénynek a korlátja, az tudatának is korlátja. Ilymódon a vallás az embernek az ő végtelen lényegéről való tudata. Ami tehát a vallás szerint alanyi, emberi, leszármazott, az a Valóságban tárgyi, isteni, lényegi. Az ember tárgya a vallásban a maga objektivált lényege. Egészen világosan látjuk, hogy a vallás természetfölötti misztériumainak merében egyszerű, természetes Igazságok az alapjuk.

Az ember nemcsak azért hisz az istenekben, mert fantáziája van, hanem mert boldog akar lenni. Ami nem vagyok, de lenni kívánok, azt az istenben levőnek képzelem el; az isten: az emberi valóságos lénynek gondolt kívánsága, a fantáziában kielégült boldogságra való vágya. Azonban a vallás az embernek; ezt a vágyát csak a fantáziában elégíti ki, ennél fogva ha az ember boldog akar lenni, ezt a törekvését nem religiózus módon kell kielégítenie. A kultúra haladásával az ember kívánságai mind pozitívabb formában teljeseznek. A műveltség stádiumában a tudomány veszi át azt a szerepet, amit a vallás a műveletlenség állapotában betöltött.

Feuerbach Vallásbölcseletét nem foglalta összefüggő rendszerbe, művei gondolkodásának fejlődését mutatják. Világos lélektani magyarázatát adja a vallásnak, nem cáfolatát: magyarázat mellett nincs is értelme cáfolatnak. Miként az ideg orvos a kezelés közben beléje szerelmes lett kisleányt úgy ábrándítja ki, hogy tudományosan megmagyarázza neki érzelmének pszichoanalitikai gyökereit, úgy semmi sem szabadíthatja meg jobban az embert a vallás narkotikumától, mint a religiónak tudományos szemmel való nézése. Ez egyszersmind bírálata is. így hát fölösleges munkát végeztek azok, kik több-kevesebb elmeéllal isten létét cáfolni igyekeztek, hiába fáradtak azok, kik ennék bizonyítására a sokféle metafizikai érveket kigondolták, és különösen hiába fáradt, nagyon hiába fáradt Kircher Athanasius 17. századbeli tudós jezsuita, aki egész életén keresztül hangyaszorgalommal 6561 bizonyítékot hordott össze isten személyes létezésének igazolására.⁵⁾

⁵⁾ Ludwig Feuerbach: Pierre Bayle. Ein Beitrag zur Geschichte der Philosophie und Menschheit. 146. l.

A távolabbi jövő meg fogja hozni az ember lelkiismeretének gyökeres reformját s egy oly nemzedéket fog nevelni, mely a természetes, de a kultúrával sokban összeütköző ösztönöket és vágyakat nem a tudattalanba sülyesztéssel, letapadással, reflektorikus elfojtással fogja elintézni, hanem megtanulja azoknak tudatos elviselését és kormányzását. Ez pedig végét fogja jelenteni az emberiség egy korszakának, melyet a hipokrizis, a dogmák és tekintélyek vak imádása és az önkritika hiánya jellemez.
(Ferenczi Sándor: A tudattalan megismerése.)

(Itt a sajtófelügyeleti bizottság egy 4 oldalas cikkünket
nem engedélyezte.)

Romain Rolland: Az emberi szellem nemzet- köziségéért.

Ha vannak ma emberek, akikhez szerénység illik, úgy azok az intellektüelek. Az ő szerepük ebben a háborúban szörnyű volt; nincs mód rá, megbocsátanunk. Nemcsak hogy a kölcsönös megértetlenség csökkentésére, a gyűlölet korlátozására nem tettek semmit, hanem, nagyon csekély kivétellel, mindent megtettek; hogy kiterjesszék és tovább szítsák a gyűlöletet. Ez a háború részben az ő háborújuk volt. Gyilkos ideológiákkal ezernyi agyvelőt mérgeztek meg. Meg lévén győződve az ő igazukról, gőgösen, engesztelhetetlenül millió fiatal életet áldoztak fel szellemi fantomjaiknak. A történelem ezt sem fogja elfelejteni.

Gerhard Gran attól fél, hogy a hadviselő országok intellektüeljei között személyes együttműködés sok évig lehetetlen lesz. Ha arról a nemzedékről van szó, amely túl van az ötvenen, amely otthon szavakkal visel háborút, az akadémiákon, egyetemeken és szerkesztőségekben, azt hiszem, hogy G. Gran nem téved. Nagyon

*E cikk a *Revue Politique Internationale* 1918. évi márciusi számában jelent meg. Az előző számban Gran egy akadémia eszméjét vetette fel, melynek a tudományok nemzetközi művelése lenne a célja. Ez adott alkalmat ennek a cikknek a megírására. (A szerk.)

kevés kilátás van rá, hogy ezek az intellektuelek valaha közeledjenek egymáshoz. Mondhatnám, hogy semmi kilátás nincs rá, ha nem ismerném az emberi agynak meglepő felejtőképességét, ezt a szájalomaméltó és üdvös gyöngeséget, amely a szellemet nem teszi ostobává, és amelyre szüksége van, hogy élhessen.

De ebben az esetben nehéz lesz a felejtés: az intellektüelek maguk égették fel hajóikat. A háború elején még lehetett remélni, hogy egyrésze azoknak, akiket az első napok vak szenvedélyei elragadtak, néhány hónap múlva becsületesen elismeri, hogy tévedett. Nem akarták. Sem az egyik, sem a másik oldalról senki sem ismerte el. Sőt még lehet figyelni, hogy amily mértékben jelentkeztek tettük romboló következményei az európai civilizációra azok, akikre ennek a civilizációnak az őrizete volt bízva és akik érzik a rájuk nehezedő felelősséget, ahelyett, hogy hibásnak ismerték volna el magukat és irányt változtattak volna, még jobban igyekeztek elmerülni elvakultságukba. Miként lehessen tehát remélni, hogy amikor a háború után bebizonyulnak a katasztrófák, amelyekre vezetett, a gőgös intellektuálisok elszánják magukat arra, hogy azt mondják: »Tévedtünk«? – Ez túlságos kívánság volna. Ez a generáció attól félek, arra van ítélve, hogy élete végéig hurcolja mágiával beteg szellemét és makacosságát. Erről az oldalról kevés a remény: várni, hogy véget érjen a háború.

Azoknak, akik arról álmodnak, hogy a népek közötti kapcsolatot felújítsák, a másik generációba kell vetni reménységünket, abba a generációba, amely a hadseregekben vérzik. Bárcsak megmaradna! Már eddig is rettentően meggritkították a háború ökölcspásai. A megsemmisülés veszélye fenyegeti, ha a háború sokáig tart és kiterjed, ami lehetséges – mert minden lehetséges. Az emberiség, éppúgy mint Herkules, a válaszüton van: Ercole in bivio, és az egyik út, amely előtt habozva áll (ha Ázsia is beavatkozik és ha még jobban kiélesedik az ádáz pusztítás jellege, amelyre Németország ad példát, akit fatálisan követnek a többiek), európai harakirire vezet. – De ebben a pillanatban még van jogunk remélni, hogy a fegyverben álló európai ifjúság fennmarad, betölteni háború utáni küldetését; kibékíteni a ma ellenséges nemzetek gondolatait. Mindkét táborban számos szabad szellemet ismerek, akik a békekötés után meg akarják valósítani ezt az intellektuális közösséget. Egyelőre csak azokat zárják ki belőle, akár a saját, akár az ellenség táborából, akik a gondolatot gyűlölet-szító munkával megbecstelenítették. Ha ezekre a fiatalemberekre gondolok, az a szilárd meggyőződésem, (és ebben eltérek G.

Grantól) hogy háború után valamennyi ország szellemei jobban meg fogják érteni egymást, mint azelőtt,

A népek, akik nem ismerték, vagy csak megvető karrikatúrákon keresztül látták egymást, négy év óta, a lövészárkok sarában és a halál torkában, megtanulták, hogy ugyanabból a szenvedő húsból valók. A bizonyosság erre valamennyiüknél egyforma: testvérekké lesznek benne. És még! nincs vége. Mert ha most elpróbáljuk képzelni, milyen változások fognak beállani a háború után a népek viszonyában, nem gondoljuk meg eléggé, hogy a háború után más megrázkódtatások fognak következni, amelyek maguknak a nemzeteknek a lényegét is megváltoztathatják. Az új Oroszországi példája, bármilyenek lesznek is közvetlen eredményei és balesetei, a többi nép számára nem fog elveszni. A népek lelkében egy mély egység van születőben: amely mint óriási gyökerek fog terjeszkedni a föld alatt, tekintet nélkül az országhatárokra. – Az intellektüelek, akiket, különválva a néptől, ez a társadalmi folyamat nem érint közvetlenül, szintén átérzik ezt intelligenciájuk intuíciójával és rokonszenvükkel. Minden erőfeszítés ellenére, amely négy év óta arra irányult, hogy a két tábor, Írói között minden összeköttetést elvágjon, tudom, hogy a béke reggelén mindkét oldalon nemzetközi szemléket és kiadványokat fognak megindítani. Tudomásom van sok olyan tervről, amelynek kezdeményezői (és éppen az európai szellemtől legjobban áthatottak) ifjú írók, a fronton szolgáló katonák. Az én generációból pedig vagyunk egynéhányan, akik ifjabb társainknak teljes segítséget fogunk nyújtani. Úgy véljük, hogy ezzel nemcsak az egész emberiség ügyét szolgáljuk, hanem saját országunkét is, sokkal eredményesebben, mint a rossz tanácsadók, akik a fegyveres elzárkózást hirdetik neki. Minden ország, amely ma elzárkózik, halálra van ítélve. Az az idő elmúlt, amikor az európai népek fiatalos, viharos erőinek kerítéssel kellett körülvenni magukat, hogy megtisztuljanak. Engedjék meg, hogy visszaidézzem az öregedő Jean Christophe néhány szavát: »Nem félek a mai nacionalizmustól. Az idővel együtt eltűnik; elmúlik, elmúlt. Egy fok a létrán, szálljunk a csúcsra!... Európa minden népe érezte (a háború előtt) annak a parancsoló szükségét, hogy összegyűjtse erejét és felállítsa erőinek mérlegét. Mert egy század óta valamennyiüket átalakította kölcsönös érintkezésük és a világ valamennyi intelligenciájának hatalmas hozzájárulása, amely az új morált, tudományt és hitet építette. Mindegyiknek meg kellett vizsgálnia lelkiismeretét és megtudni, kicsoda, mennyit ér, mielőtt a többiekkel együtt az új századba lé-

pett volna. Új korszak jön. Az emberiség új frigyre fog lépni az étellel. A társadalom új törvények alapján új életet kezd. Holnap vasárnap lesz. Mindenki elintézi heti számadását, kitakarítja lakását és azt akarja, hogy háza csinos legyen; mielőtt a többiekkel egyesül a közös isten előtt és megköti vele az új szövetséget.«:

A háború (akaratumk ellenére is), az az üllő lesz, amelyen az európai lélek új egységét fogják kovácsolni.

Azt kiánom, hogy ez az intellektuális közösség ne szorítkozzék az európai félszigetre, hanem terjedjen ki Ázsiára, mind a két Amerikára és a civilizáció a földgömbön szétszórt többi nagy szigeteire is. Valóban nevetséges, hogy az európai Nyugat népei arra törekednek, hogy mély különbségeket találjanak egymás között, éppen akkor, amikor soha sem voltak hasonlóbak egymáshoz, úgy jótulajdonságaikban, mint hibáikban, – amikor gondolataik és irodalmuk a legkevesebb különbözőséget mutatja – mindenütt határozatlan, elnyűtt, fáradt embereket. Merném állítani, hogy Valamennyien együtt nem lennének elegendők arra, hogy reményt nyújtsanak nekünk a szellem megújulására, amelyre a földnek joga van ezután a szörnyű megrázkódtatás után. Egészen Oroszországig kell menni – eddig; a kelet világa felé *ki-tárt* nagy kapuig – hogy érezzük arcunkon a gondolat minden kategóriájának új szellőit.

Tágítsuk; a humanizmus *jelentését*, amely *oly* drága volt apáink előtt, de amely csak a görög-latin kézikönyvekbe volt szorítva. Az Államok, Egyetemek, Akadémiák, a szellem őrzésére hivatott valamennyi hatalmasság minden időben arra törekedett, hogy gátat csináljon belőle a filozófia, morál, esztétika új szellemének rohamai ellen. – A gát inog. A kiváltságos civilizációi alapjai összeomlottak. Ma a humanizmust teljes értelmében kell felfogni, amely az egész világ minden szellemi erejét magában foglalja: A Pán h u m a n i z m u s .

A szó teljes értelmében vett szabad gondolatról is csak akkor beszélhetünk majd, ha a gondolkodás nemcsak a tudat felületén mozog, alávetve tudattalan képzetek irányításának, hanem a mélyben lappangó, esetleg az uralkodó erkölcsi renddel ellenkező képzeteket és irányzatokat is az addig tudattalan determinánsokat is felöleli s velük józan célszerűséggel, az egyéni és a közjó okos összeegyeztetésével, szuverénül rendelkezik.

(Ferenczi Sándor: A tudattalan megismerése).

(Itt a sajtófelügyeleti bizottság egy 5 oldalas cikkünket nem engedélyezte*)

Ernst Mach: A természettörvények értelme és értéke.

1. Gyakran beszélnek természettörvényekről. Mit jelent ez a kifejezés? Nagyon elterjedt az a nézet, hogy a természettörvények olyan szabályok, amelyek után a természetben lejátszódó tüneményeknek igazodniuk kell, hasonlóan a polgári törvényekhez, amelyekhez a polgárok cselekedeteinek igazodnia kiellene. A kettő közötti különbségiét abban szokták látni, hogy az utóbbi törvények megsérthetők, míg azt lehetetlennek tartják, hogy a természeti tünemények az előbbiektől eltérjenek. A természettörvények ilyen felfogását azonban megingatja az a megfontolás, hogy a természettörvényeket éppen magukból a természet jelenségeiből olvassuk le és absztraháljuk, és hogy eközben a tévedésektől egyáltalában nem vagyunk megvédve. Magától értetődik ezek után, hogy a természettörvények minden megsértése téves fölfogásunkból magyarázható és így e törvények sértetlenségének képzete elveszti minden értelmét és értékét. Ha egyszer felismertük világfelfogásunk szubjektív oldalát, könnyen arra a szélső álláspontra juthatunk, hogy egyedül szemléletünk és fogalmaink írják elő a természet számára törvényeket.

Azonban a természettudományok fejlődésének elfogulatlan vizsgálata azt mutatja, hogy a jelenségeknek előbb a biológiailag közvetlenül fontos oldalait vizsgáljuk és csak később terjed ki fokozatosan érdeklődésünk a jelenségek azon részleteire, melyek

biológiailag közvetve fontosak. Ezen meggondolást szem előtt tartva, azt hiszem, elfogadhatjuk ezt a közelfekvő fogalmazást: A »természettörvények«, eredetüket tekintve, korlátozások, melyeket a tapasztalattól vezetve várakozásainknak előírunk.

2. K. Pearson,¹ kinek nézetei elég közel állnak az enyéimhez, így nyilatkozik erről a kérdésről:

A »leírás« szó helyett, amely már a Mill és Whewell közti ritában szerepelt, és amely Kirchoff óta meghonosodott, a »várakozások korlátozása« kifejezéssel a természettörvény biológiai jelentőségére óhajtanék utalni.

3. Minden törvény a lehetőségeket korlátozza, tekintsük azt akár mint a cselekvés korlátozását, akár mint a természeti tünetmények egy változhatatlan pályáját, akár mint irányelvet az eseményeket előresietve kiegészítő képzeletünk és gondolkozásunk számára. Galilei és Kepler a szabadesésnek és a bolygók mozgásának különböző lehetőségeit képzelték el, igyekeztek olyanokkal találni, melyek a megfigyeléseknek megfelelnek, elképzelésüket a tapasztalatnak megfelelően korlátozták, határozottabbá alakították. A tehetetlenségi törvény, – mely szerint valamely test, ha erőid nem hatnák reá, egyenletes egyenes vonalú mozgást végez – a végtelenül sok gondolatbeli lehetőség: közül egyet emel ki mint a képzeletre nézve mértékadót. Lange³ felfogása a szabad tömeg rendszerek tehetetlenségi mozgásáról sem egyéb, mint egyetlen mozgás kiválasztása a végtelen sok kinematikai lehetőség közül. Már maga az, hogy a tények valamely csoportja osztályozható, hogy az osztályoknak megfelelő fogalmak felállíthatók, a lehetőségek korlátozását jelenti. Valamely törvényt nem szükségies okvetlenül egyetlen tani étel alakjában kifejezni. A tömegfogalom alkalmazhatósága a következő korlátozásokat foglalja magjában: Egy zárt rendszer tömegének összege – a rendszer egy bizonyos részével mint egységgel mérve – változatlan. *Két* oly test, melyek egyenként egy harmadikkal szemben mint egyenlő tömegű testek viselkednek, egymás között is ugyanígy viselkednek.

4. Minden emlékezettel bíró lénynél szükséglet az, hogy adott körülmények között annak várakozása a létfenntartásnak megfelelően legyen szabályozva. A közvetlen és legegyszerűbb biológiai szükségletekhez lelki berendezkedésünk már ösztön-

¹ K. Pearson, The grammar of science. 2. el. London 1900 p. 87.

„A polgári törvény parancsot és kötelességet foglal magában, a tudományos törvény leírás és nem előírás. A polgári törvény csak bizonyos közösségre és időpontra érvényes; a tudományos törvény érvényes minden normális emberre és változatlan mindaddig, míg észrevevőképessége a fejlődés ugyanazon fokán mar ad, Mégis Austin² és több más filozófus szerint a természettörvény nem észbeli formula.

² Angol jogtudós.

hanem észrevevések ismételt sorozata. Az észrevevések ezen ismételt sorozatát kivetítették önmagukból és úgy tekintették, mint a külvilág egy részét, mely az ember-től független és általa nem befolyásolható. A szónak ebben az értelmében, – oly értelmezés, mely manapság, sajnos, szélesen elterjedt – természettörvény létezhetett,, mielőtt még azt bárki felismerte volna”.

³ Mechanik S. Aufl. S. 249.

szerűleg alkalmazkodik, amennyiben az associatio mechanizmusa által az esetek túlnyomó többségében a célszerű működési készséget hozza létre. Bonyolultabb létfeltételek, melyek mellett a szükségletek kielégítése csak hosszú kerülő utakon lehetséges, fejlettebb lelki berendezkedést tesznek szükségessé. A kerülő egyes lépései, és az ehhez kapcsolódó körülmények mint olyannok ekkor közvetett érdekekkel bírnak. Minden tudományos érdeket úgy foghatunk fel, mint eme kerülő egyes lépéseire fűződő közvetett biológiai érdeket. Álljon valamely eset a közvetlen biológiai érdekekhez tetszés szerint közel vagy távol, szükségleteinknek mindig! csak egy, a körülményekhez alkalmazott, helyes várakozás felel meg. A különböző esetekben nagyon eltérőek igényeink várakozásaink helyességének tekintetében. Ha éhesek vagyunk és egyáltalában *találunk ott táplálékot, ahol azt, a körülményekből következtetve, sejtettük*, akkor már meg vagyunk elégedve várakozásunk helyességével. Ha azonban, ismerve az ágyú elevációs szögét, a lövedék súlyát és a robbanóanyag mennyiségét, azt várjuk, hogy a lövedék bizonyos távolságra röpül, és a lövedék a valóságban ettől csak jelentéktelen kis mértékben is eltér, ez már érzékenyebb csalódást jelenthet. Ha valamely cél csak nagyobb számú lépéssel érhető el, úgy az egyes lépések nagyságának és irányának mérésénél elkövetett aránylag¹ kis hiba is elegendő ahhoz hogy a célt eltévesszük. Hasonlóképpen az a körülmény, hogy valamely számításnál sok oly adatot használunk fel, melyek – bár csekély mértékben – hibásak, a végeredményt jelentékenyen elronthatja.⁴

Minthogy a tudomány éppen az ilyen közbenső lépésekkel foglalkozik, amelyek az elméletben vagy a gyakorlatban (a technikában) alkalmazást találnak, itt különösen fontos az, hogy várakozásaink az adott körülmények által pontosan meghatározhatók legyenek.

5. A természettudomány fejlődése során tényleg bekövetkezik várakozásaink fokozódó korlátozása, szemlátomást pontosabb kialakulása. Lényegtelen az, hogy vájjon az A, B, C,... momentumokat, melyek egy bizonyos M várakozást meghatároznak, a tudomány egyetlen tételben egyszerre megjelölheti-e, vagy pedig¹ utasítást ad azok egymásután való előállítására, amint az például egy növényteni vagy chemiai analitikai tabella használatkor történik. Ha qualitative azonos esetekben az egyes kvalitások még quantitative is megkülönböztethetők, vagyis az A_1 B_1 C_1 ,... kvalitások minden egyes quantitative meghatározott compixumához egy hasonlóképpen quantitative meghatározott M_1 várakozás rendelhető hozzá, akkor olyan további korlátozást értünk el, melynek csak a mérés és megfigyelés pontossága szab határt. A korlátozás itt is egyszerre vagy successive történhetik. Azj utóbbi eset akkor következik be, ha valamely korlátozás, játékközét valamely *további* kiegészítő meghatározás még jobban megsűkíti.

⁴ I. R. Mayer csak jelentéktelenül pontatlan számadatok folytán a mechanikai hő-aequivalenst 425 helyett 365-nek találta.

Valamely síkbeli, convex, egyenes n -szögben a belső szögek összege az euklideszi geometria szerint $(n-2) \cdot 180^\circ$; a háromszögnél ($N=3$), ez 180° , ami által minden egyes szög meghatározható, a másik kettő megadása által. Ez a legszorosabb korlátozás egy eigiész sor feltételen alapú, amelyek egymást kiegészítik, vagy amelyek közül éppdn egynémelyik adja meg alapvetően a többiek pontosabb értelmét. Ugyanez a helyzet a fizikában. A $\frac{p \cdot v}{T} = \text{const}$, egyenlet oly változatlan tömegű gázalakú testre érvényes, melynek minden részében a p , v , T mennyiségek ugyanazon értékkel bírnak, és csakis elegendő távol a folyósítás feltételeitől.

Azt a korlátozást, amely a $\frac{\sin \alpha}{\sin \beta} = n$ alakú törési törvényben rejlik, még jobban megsűkíti az, hogy két meghatározott, homogén anyagra, egy bizonyos hőfokra, egy bizonyos sűrűsége vagy egy bizonyos nyomásra, az anyagok belsejében minden mágneses és¹ elektromos potenciálkülönbség¹ hiányára vonatkozik. Ha egy fizikai törvényt valamely meghatározott anyagra vonatkoztatnak, ez azt jelenti, hogy a törvény olyan térben érvényes, amelyben ennek az anyagnak ismeretes reakciói még kimutathatók. Ezeket a kiegészítő feltételeket rendszeresen az anyag pusztá neve szokta fedni és elfedni. Azok a fizikai törvények, amelyek légüres térbeni (a vácuumban, az ätherben) érvényesek, szintén csak az elektromos és mágneses állandók egy bizonyos értékére vonatkoznak. Azáltal, hogy valamely tételt egy anyagra alkalmazunk, további feltételeket (feltételi egyenleteket) vezetünk be, éppen úgy mint amikor egy geometria tételről azt mondjuk (vagy hallgatólagosan úgy értjük), hogy az egy háromszögre, egy parallelogrammára, vagy egy rhombusra érvényes. Ha egyszer azt találjuk, hogy! a törvény érvényét veszti olyan körülmények közt, amelyek közt eddig mindig érvényesnek találtuk, akkor ez arra ösztönöz bennünket, hogy a törvénynek még eddig is meretlen kiegészítő feltételeit keressük. Ezek megtalálása mindig egy-egy fontos felfedezést jelent. így az elektromosság és mágnesség felfedezésére; olyan testek vonzása és taszítása vezetett, amelyeket addig egymással szemben közömböseknek szoktak tekinteni. Úgy a geometriai, mint a fizikai tételek nemcsak a kimondott hypothezisen alapulnak, hanem a hallgatólagosan beleértett feltételeken is. Jó lesz mindig szem előtt tartani azt, hogy még ismeretlen feltételek, (melyek észrevehető változása eddig¹ elkerülte figyelmünket), szintén befolyással lehetnek.

6. Felfogásunk szerint a természettörvények azon pszichológiai szükségletünkből keletkeznek, hogy a természetben eligazodjunk és a jelenségek előtt ne álljunk idegenül és zavartan. Ez világos kifejezésre jut ezeknek a törvényeknek motívumaiban, amelyek mindig megfelelnek úgy ennek a szükségletnek, mint a mindenkori kultúrális állapotnak. Az első durva tájékozódási kísérleteket mythologia, daemonologia és költészet jellemzik. A természettudományok újrarendelésének idejében, a Kopernikus-

Galilei (korszakban, amikor túlnyomóan kvalitatív, ideiglenes tájékozódásra törekedtek, a k ö n n y e d s é g, e g y s z e r ű s é g és szépség voltak a vezető motívumok a tényeket gondolatban rekonstruáló szabályszerűségi kutatásánál. A pontosabb kvalitatív kutatás lehetőleg tökéletes meghatározottságra, e g y é r t e l m ű meghatározottságra törekszik, amint az már a mechanika régebbi fejlődéstörténetéből is kitűnik. Ha azután az egyes megismerések halmozódnak, erőteljesen érvényesülni kezd a pszichikai megerőltetés csökkentésének, az ökonómiának, a folytonosságnak, az állandóságnak, a felállított tételek lehetőleg általános alkalmazhatóságának és használhatóságának a szükségessége. Elegendő lesz, ha a mechanika későbbi fejlődéstörténetére és a fizika bármely! előrehaladottabb részére hivatkozunk.

7. Nagyon természetes, hogy amidőn a szigorúbb ismeretelméleti kritika hiányzott, a pszichológiai motívumokat kivetítették a természetbe és annak magának tulajdonították. így: isten vagy a természet egyszerűsége és szépsége, majd szigorú törvényszerűsége és meghatározottságra és végül minden jelenségben takarékoságra és ökonómiára és minden hatásnak a legkisebb eszközzel való elérésére törekszik. Még a legújabb időben is Fresnel,⁵ midőn ki akarja emelni a hullámelmélet által átfogalmazhatóságát a régebbi emissió elmélettel szemben, a természetnek azt a tendenciát tulajdonítja, hogy egyszerű eszközökkel akar sokat elérni.

„Az első hypothezis előnye, hogy evidensebb következtetésekhez vezet, mivel a mechanikai analysis kényelmesebben alkalmazható reá: a második ellenkezően, ebben a tekintetben nagy nehézségeket támaszt. De valamely rendszer megválasztásánál csak a hypothezis egyszerűségére keli tekintettel lenni; a számítások egyszerűsége keveset nyom a latban a lehetőségek mérlegelésekor. A természet nem törődik analitikai nehézségekkel, mindössze kerüli az eszközök komplikáltsága^
Úgy látszik, arra törekszik, hogy sokat érjen el kevéssel: ez olyan élv, melyet a fizikai tudományok tökéletesedése folyton újabb érvekkel támogat”.

(Folyt. köv.)

Rubin László: Áhítatos feljegyzések,

Istea kicsinybeni kimérése.

A kimérés, melyet templomnak neveznek, látványos épület. Díszesebb, mint a ház, melyben élünk, mégis benne különb; csak ember és mégse férnek bele egyebek, csak emberi dolgok. Hiába van magas tornya, a csillag magasabb, ajtaján a hegyek nem jönnek be, falán a napsugár lecsúszik s a nap, az isteni nap, mint koldus a küszöbön, elakad.

A pap, ki bévül mér, emberből való, akárcsak a közönséges király, aki emberi ügyekben uralkodik. Ruhája szép, de nem oly

⁵ Fresnel: Mémoire couronné sur la diffraction. 1866.

ragyogó, mint az ég, nem oly havas, mint a csúcs; nem oly ünne-
pélyes, mint a szivárványt, nem oly érett pazar, mint a föld; ha-
nem csak olyan egyszerű, fakó, semmi, mint egy nehéz, drága,
díszes, selyemruha. Beszéde szavakból áll, melyekről emberié lehet
ismerni, könyvében betűk vannak, mint minden könyvben. Nincs
rajta semmi, ami határtalanabb, mint a képzelet.

Mégis fölénk áll, hogy számunkra a természet közönyéből
kegyelmet tördeljen! Mivel semmit se tud lehozni, ami nélküle
a mienk ne volna, bennünket visz föl valami merev, félhomályos
rendbe, ahol a bánatokra és az örömökre szavakat tart készen.

Mi pedig, akik édesanyánk jósága elé közvetítő nélkül já-
runk, napfényt, csillagukat és szép álmot ingyen látunk, magunk-
ban sírhatunk és szabadon csodálkozhatunk, midőn szívünkben
szent indulatok folynak, a széles mezőkről egy polgártárs feszes
formái közé zárkózunk.

Szertartás alatt

A homályos, hűvös templomba néhol a napfény beragyog és
a homályos, hűvös színre fehér, meleg sávokat húz. A hívek a
fehér melegbe állnak és fénnel süttetik magukat. A fénnel együtt
ólomlábain az unalom is bebállag és a hívőkre álomport hint. Az
öreg koldusnak feje lehanyatlik, szeme lezáródik, tenyere leesik, –
alszik.

A fény összeszűkül, az emberek csendesen utána húzódnak
és senki se akar homályban és hűvösben, maradni.

Valaki csoszog és valaki köhög.

A pap beszédet tart. Beszéde homályos, mint a templom,
mondatai szépek, mint a fénykévék, hasonlatai múltbaveszők, mint
az öreg koldus. Egy merev hölgy könyezik...

A szertartás halkán, lassan perreg, perreg. Leülnek és feláll-
nak, hosszan állnak, egyre állnak, folyton állnak. Aztán leülnek,
ülnek és ülnek, amíg föl nem állnak.

A napfény kiszorul és az unalom egyedül marad. Szétfolyik az
ülőhelyeken s a hallgatag bácsikat s a bólogató nénéket szépen
elringatja.

Egy barna lány kifelé indul, férfi megy utána, a templom-
ajtóban utoléri, összenéznek, mosolyognák. Végre valami isteni...

Hittan.

Mi volt az, amit sok éven át tanultunk? Isten keze volt-e,
amely gyerekfejünket simogatta? Anyánk jósága volt-e megírva?

Emberek öröme, hogy a kalász érik? Asszonyok öröme, hogy nincsenek csaták? Egy átfogó erkölcs, például a katolikusok és a zsidók egyforma szeretete? Útmutatás volt-e az igazságos életre, amely vállalkozók és munkások között oly keskeny, mint a botrotva éle? Tanítás-e az elhagyott gyermek szomorúságáról, mely Mózesre emlékeztet? Beszélgetés-e a tiszteletreméltó agitátorokról, akik mint Krisztus, új tanokat hirdetnék? Talán csak tantárgy volt? Az algebra és a matematika testvére, az elme élesztésére? Talán metafizikai grammatika? Mi volt?

Nem tudni, hogy mi volt, de első emléke sírunkig kísér. Míelőtt először választottak szét bennünket, kik addig a porban együtt játszottunk s azt mondtak, te ebbe, te emebbe a felekezetbe tartozol, akkor egymásra bámultunk és nem hittük el ezt a rosszat.

HATÁRKÉRDÉSEK.

Kenczler Hugó: A műkritikáról.

Amióta a művészet iránti érdeklődés nálunk is néhány művész és lelkes műbarát kis körén túl szélesebb körben is elterjedt, nálunk is általános szükséglet lett a kiállításokról, gyűjteményekről, művészeti eseményekről való beszámolás. Minden nagyobb lapunknak megvan a maga »műkritikusa«, aki dicsérve és gáncsolva, neveket felemlítve, vagy elhallgatva akarja irányítani olvasói ízlését, érdeklődését. Művészettel állandóan és hivatásszerűleg foglalkozók és véletlenül e munkába becseppentek ítélnék elevenek és holtak felett, Ítélnék anélkül, hogy valaha is felvetnék a kérdést, mi is ítéletük: dicséretük, vagy gáncsvetésük pszichikai létalapja.

Minden ítélet, legyen az akár erkölcsi, logikai, vagy esztétikai: normatív cselekedet, egy megállapított, vagy megérezett, egy helyesnek, jónak, szépnek tartott elv alkalmazása dolgokra vagy élményekre. Alapja egy normatív maxima, egy mértékegység, amellyel a megítélendő egybevetem. Esztétikai ítéletünk teljesen szubjektív; a norma, amely szerint a műtárgyat megítélem: saját ízlésem, saját esztétikai meggyőződése. Az esztétikai ítélet azonkívül kategorikus – tévedést kizáró és föltétlen követelő. Amit én szépnek tartok, az föltétlenül és ellenmondás nélkül szép s aki másképp véli a dolgot, az érzéketlen, barbár, aki nem való arra, hogy műtárgyakban gyönyörködjen. Ez minden esztétikai ítélet postulatuma, ez mindegyik természete, ez azoké is, akik ítéletükkel a közönség művészi irányítását akarják, vagy kénytelenek befolyásolni. Minden ilyen ítéletben egy nagy belső ellenmondás van,

amely az esztétikai ítélet természetében gyökeredzik. Az, aki a tetszés, vagy nem tetszés lelki élményét megéli és lejegyzí, az a saját lelki reflexióját teszi tudatossá egy alkotással vagy egy alkotóval szemben, ahogyan ő az embert, vagy a természetet felfogja, vagy megéli, s ahogyan ennek a megélésnek a lámpavilágánál a műtermék keltette értelmi, vagy érzelmi hatásokra reagálni képes, ez az esztétikai megigenlés vagy megtagadás forrása; minden művészi tetszés és ítélet saját magunk beleélése és e beleélés öntudatossá tétele a művész világába. Nem arról van benne szó, hogy a művész mit akar és hogyan akarja, hanem hogy én hogyan érzek, s hogy az én érzésemnek megfelel-e a művész elébem tárta formavilága. S mégis úgy állítom oda az ítéletemet, mintha az általános érvényű, s ellentmondást meg sem tűrő nézet volna, az egyetlen lehetséges és érvényes, amelyet el kell fogadni mindenkinek, vagy lemondani arról, hogy művészethez »hozzáértő«-nek tartassék. De hát micsoda jogon kívánjuk, hogy a mi subjektív ítéletünknek általános érvényű postulatuma legyen, s mért épp a miénknek? Másnak az esztétikai ítéletei, ha nem kritikus is az illető, ugyanolyan subjektívek, s ugyanúgy az egyetemes érvényesség követelményével lépnek fel, mint az enyéim, mért nem annak az Ítélete kötelező rám, méri: az enyém kell, hogy a máséra legyen perdöntően irányító jellegű?

A kérdésre a feleletet kritikusaink nyíltan, vagy a sorok között éreztetve abban adják meg, hogy ők a művészettel hivatászerűleg foglalkozva egyrészt ismerik a művészeti gyakorlat formai és technikai feltételeit, másrészt különös művészi hajlandóságuk, velükszületett intuícióik révén közvetlen és belső kapcsolatban állanak a művészettel, olyan intim lelki kontaktusban, amely őket igenis alkalmassá teszi a művészet megértésére, s mert csak nekik van meg ez az adományuk, ennél fogva csakis ők vannak hivatva bírálatra s az értelmetlenek, fogékonysággal nem bírók irányítására és vezetésére. Művészek maguk nagy számmal vallják ezt a nézetet, s sokan közülök ennek legvégső következményeit is levonják. Azt mondják: valóság, hogy a művészet megértéséhez, a művészetbe való. igazi és mélységes behatoláshoz egészen különös rátermettség és hajlandóság kell, különleges tehetség¹, amely lényegtelen elemeiben változhatik, fejlődhetik, amely azonban fő- és alapvonásában veleszületett külön adománya kevés kiválasztottnak. Valami más, minden egyéb lelki hajlandóságtól eltérő sajátosság, s éppen ez az, ami a művészt művésszé teszi. A művészethez igazain csak művész ért, s nincs is joga másnak művészetről ítéletet mondani, mint alkotói művészek. A kritikusok tagadják a művészek e »felfuvalkodott« nézetének helyességét, ők magukat tartják hivatottaknak az ítéletre, s ítéleteik közlésére, a közönség művészi nevelésére és irányítására. Ez a közlés, ez a nevelés és irányítás pedig nem áll egyébből, mint nézeteiknek, ítéleteiknek valamilyen hangzatos, többé vagy kevésbbé ízléssel megformált szócsoportjából, vagy mondatsorozatából, amely

mögött többnyire nem áll más, mint a teljesen subjektív, tehát teljesen egyéni, s így másra érvénytelen művészeti világnézet, sokszor csak pillanatnyi hangulat, személyes impressió. A laposabbja üresen és sóváran puffogatja frázisait, a mélyebbje próbálja szavakba formálni azt a lelki hatást, amelyet benne a műszemlélet felkeltett. Ezek úgy okoskodnak, hogy különös adományuk révén megtudják közelíteni a művészi formavilág mélyében rejlő specifikusan művészi elemet, s minthogy más, az adománnyal meg! nem áldott halandó formákban és formákon át lelki élményeket, emberkifejezést megélni nem képes, át kell gyúrni a művészi alkotásban rejlő artisztikumot szavakká, úgy, hogy a szavak a bennük rejlő művészi hatás révén felébresszék az olvasóban azt az érzést, amelyet a kritikus a mű szemléletekor megérezett, A kritikus a szó és írás művészetével felébreszti a mű iránti fogékonyságot, s így vezeti olvasóját az alkotó művészhez. De vajjon más történt-e az ilyen művészi kritika esetén, mint egy megint csak teljesen subjektív nézetnek minden jogalap nélküli felállítására és az oktrójnak hatásosabb, tehát veszedelmesebb alkalmazása?

A kritikusnak, ha becsületesen, önmagához és olvasóihoz egyaránt őszintén akar eljárni, tudataira kell ébrednie ítélete subjektív, tehát efemer, éppenséggel nem általánosítható!, s követelő jelleggel fel nem ruházható voltának. Jogosan állíthatja fel tételeit, mert azok az ő ítéletei, az ő egyéni ízlése megnyilatkozásai, de hozzá kell fűznie: így látom én a dolgot, s nem azt: így van, így lásd te is. Amit tehet, az az ő saját ítélete indokainak becsületes megérezése és világossá tétele. S ez az a terület, ahol a kritikus művészeti szemléletének igazán mélybe lehet hatolnia.

Minden emberi voltát igazán komolyan és becsületesen felfogó ember minden érzése és minden gondolata – a cselekedetek még a jobbaknál is oly sokszor a kényszer és a megalkuvás eredménye – egységes világfelfogásának a következménye. Hogy a művészekről s a művészek alkotásánál hogyan Ítélnünk, hogy mikor érezzük magunkat velük azonosnak, s mikor fordulunk közömbösen, vagy ellenséges indulattal el tőlünk, az is függvénye annak, hogy mi a mi értelmi és érzelmi életünk szerkezete és tartalma. Társadalmi elhelyezkedésünk, az emberi életről és boldogságról való hitünk, a kultúra és haladás menetével, a társadalom szerkezetével szemben való állásfoglalásunk, mindez lényegesen befolyásolja Ítéletünket. Egyéniségünk, temperamentumunk külön szerkezete csak másodrendű tényező lelki műveltségünk egészének a konstrukciója mellett. S azok a küzdelmek, amelyek a művészetben irány- és felfogás tekintetében szemben állanak egymással, kihívják az ítéletnek ezeket a mélyebben, az egyéni gyökereken túl fekvő alapjait. A műtörténészek kicsinyesen beskatulyáztak, s leegyszerűsített beállításmódja csak, hogy a művészet élete mindéig egyszerű és egyenes volt, hogy a fejlődés egy felfelé haladó egyszerű egyenes, vagy egy hegyeket és völgyeket mutató hullámvonal, a valóság az, hogy, némely

kevés számú időszakot leszámítva, mindéig művészeti irányok és elvek állottak szemben egymással, hogy régibb és újabb törekvések egyszerre, egy időben éltek, s a legtöbbször egymással megütközve keresték a sikert és érvényesülést. Ma is irányok és jelszavak állanak egymással szemben, művészeti világnézletek viaskodnak a babérért. Maguk a művészek is – s mi csendes nézők, élvezők, vagy vitázók, nézetünkért harcoló résztvevők pártemberek vagyunk a művészek e művészeti felfogásának tusaiban. S állásfoglalásunk egész világnézetünk, összes hitünk és meggyőződéseink egyenes és szerves folyománya. Nem véletlen, hogy conservatív, retrógrad felfogású politikai és társadalmi nézetekekkel bíró koponya avult irányok pártolója s helyeslője a művészetben, s hogy azok, akik haladó- és tovaperdülő világfelfogásitól telieitattottak, azok művészeti nézeteikben is haladók és forradalmiak lesznek.

A kiritikus, ha nemcsak üres szavakat akar írni, hanem komoly és mélyenjáró, s igazán hatásos munkát akar kifejteni, ennek tudatában kell, hogy végezze feladatát. Nem elég ítéletét megalakotnia és kimondania, nem elég, hogy írásművészete segítségével megéreztesse ítéletének egyéni érzéseiben fekvő individuális jogalapjait. Fel kell tárnia azokat a mélyebb, egyéni lelki világán túl fekvő indokokat is, amik a mű hatásában benne fekszenek. A művész a ma életét éli, a művész lelki világában szociális elhelyezkedése, a társadalom mai bonyolult világában való állásfoglalása, érzéseiben és gondolatvilágában a mai életre való reagálása a legeslegfontosabb tényező. Alkotásaiban ezek a sociálpsychikai faktorok perdöntő jelentőségűek. S a mi tetszésünknek, lelkesedésünknek, lelkünk húrjai megrezdülésének, egész vagy resonáló készségünknek is itt a gyökere. Amelyik kiritikus saját tetszésétől ezeket a lelki egyéniségén túl fekvő mélyebb faktorait fogja feltárni, az fog igazán komoly és hatásos munkát kifejteni. Esztétikai ítélet subjektív és kategorikus, az általános érvényűség követelésével fellépő, de az ítélet keletkezésének gyökerei a sociálpsychika területébe nyúlnak vissza. Ezeket feltárni és öntudatosá tenni annyit jelent, mint a szubjektív ítélet jogosulatlan általánosítása számára mélyebb és általánosabb jogalapot keresni. Az esztétikai ítélet csakis így lehet igazolt, s jogosan elfogadható. S csakis így lehet hatásos is. A pusztán, indokok nélkül kimondott, még oly szép mezbe öltöztetett szó is, csak szó, súly és erő nélkül, de az ilyen ítélet, amely feltárván a világszemléletünk mélyében rejlő jogalapokat, bekapcsolódik egész emberi mivoltunkat érdeklő és megrázó érzés- és gondolat-complexumunkba, ellenállhatatlanul fog magával ragadni.

Kiritikus, ki nemcsak írni akar, hanem hatni és irányítani is – s mind azt vallja magáról, hogy ez a feladata – annak ilyen komolyan, mélyen kell feladatához hozzányúlnia. Csakis így lehet az eleven művészi élet pulzusát megtapintani, szívverését meghallgatni, s lüktető előrelendülését hatásos propagandával előresegíteni.

SZEMLE

Nagy idők, nagy emberek II.

Ignotus.

Reménytelenül felfordult világban élünk. A nagy idők, melyek csak azért nagyok, mert az átélő emberek igen kicsinyek, nyilvánvalóvá tették előttünk, hogy egész kultúránk és civilizációnk épp az ellenkező feladatok teljesítésére mutatkozott alkalmasnak, mint aminőkre készült és fejlődött. Minden technikai eszköz, mi az élet kényelmesebbé tejeiére kívánt szolgálni, a halált tette gyorsabbá, minden természettudományi megismerés, mi a természet urává kellett hogy tegye az embert, a halál még alázatosabb szolgájává tette, minden erkölcsi tanítás, mi az emberszeretetet hirdette alapelvűül, az emberpusztításnak adott erkölcsi felmentést. És hogy e fölfordult világ még csak csodálkozást sem keltett az első napok szörnyűségei közt – az csak azzal a valószínűtlen hipotézissal magyarázható, hogy az emberi gondolkodás is fejtetőre állott. Így történhetett meg, hogy nem esett bántódása az interparlamentáris mozgalom pacifista szólalásokban bővelkedő vezérének, ki a hadüzenet parlamenti bejelentését „Végre!” felkiáltással üdvözölte. Így történhetett meg, hogy változatlanul progressziói és radikalizmust jelenthet *Ignotus*, ki szolgálai készséggel állott be a háborút igenlők táborába, hogy nagyszámú ismereteivel és kifejezéseinek bonyolult keveset mondásával bizonyítsa be minden kételkedővel szemben: a háború létjogosultságát az adja meg, hogy a „különbözés, túlfinomodás, kultiválódhatóság szabadságáért és feltételeiért folyik. (1915. dec. 5. Világ.)

Az utókor, ha esetleg valahogy tudomást szerez róla, pótolni fogja a jelenkor megbocsáthatatlan mulasztását és csodálkozik: hivatásos köpönyegforgatók közt elvhu politikusként szerepelhetett az, kinek minden alkalomra más színű köpönyege volt.

Mert az Ignotus politikának, ha ugyan az esemény-talmudizálást lehet e szóval megtisztelni, az a veszedelme, hogy alkalmas a jóhiszeműek megtévesztésére. Az az Ignotus, ki előbb irodalmi téren egy csakugyan becsületes és kilátástalan harcot vívott meg nagy diadallal, ki később politikai cikkeiben olyannyira meg képes mindent érteni, hogy a debreceni politikai merényletet sem ítéli el 1914. év tavaszán, kinek minden szava békevág, míg béke van, minden gesztusa a nemzetiségek megölelé e, míg a gesztus felelőtlen, minden kritikája a monarchia elítélése, míg az ítélet végre nem hajtható, az az Ignotus ébredni kezdőket és erkölcsi felkészültséggel nem bírókat könnyen megtéveszthet az újabb köpönyeg színével: az embervérrel befecskendezett pirosfahárzóddal. És annál is könnyebben téveszt meg jóhiszeműeket, mert a polgár, ki a vezércikk-radikalizmusig már eljutott, mikor feleletet keres arra, hogy mi is a háború, megtudhatja mindazt, mi az encyklopedikus tudás Gréc-Herold kötetében van, csak épen azt nem tudhatja meg, amit tudni akart. tís ez teszi lehetővé az ily enciklopédiák érvényesülését, hogy a kérdező közben elfelejtí, mit is kérdezetí.

Azok részére, kik a szövevényes mellékmondatok rengetegébe eltévedten még hisznek Ignotusnak, még progresszívnek, pacifistának és becsületes politikusnak hiszik, azok részére Ignotus néhány írásából vett idézetek szolgáljanak arcképül.

Ignotus lelkes híve a militarizmusnak. De míg a legstrammabb német tudósok

is egy áldozatokkal járó, súlyos terhet dicsérnek benne, mely „magasabb” célok megvalósítására szükséges, addig Ignotus amellett, hogy a militarizmust egynek látja „a német népnek maga felett való hatalmával” extázisában úgy találja, hogy

„a német militarizmus csak egy vonása és jelképe annak az *erkölcsi parancsnak*, hogy aki nem dolgozik, ne is egyék”. (Világ 1915. július 15.).

Ignotus természetesen akkor még nem tudhatta, hogy ezt az erkölcsi parancsot a szovjetek köztársasága meg fogja valósítani, de most nem igen fogja azt, a különben logikus egyszerűséggel (ignotusi egyszerűség!) levezethető tételt megkonstruálni, hogy a szovjetek köztársasága és a német birodalom ugyanazon erkölcsi alapelveken nyugszanak.

De azt megállapíthatta, hogy

„a militarista német militarizmus ma már valójában szintén nem egyéb, mint a miliciás svájci vagy amerikai militarizmus”. (Egy év történelem 92. l)

Az aestheta-politikus azonban nem elégedhetik meg azzal, hogy a militarizmus a háborúért legyen és kívánja, hogy békés életünket is az egyenruha és a háborúra való állandó felkészültség tegye szebbé és teljesebbé. Már a békében is-

„minden tanulásnak *katonai* tanulásnak, minden további munkájának s mulatóságának *katonai* továbbképződésnek, s frissen maradásnak kell lennie s minden polgár szervezetének olyannak, hogy egy óra alatt *gombfordítással* „szolgálatá” legyen átalakítható”. (I. m. 10.).

A gombra járó gondolkozás ezt az állapotot örömmel üdvözlölné és bizonyára stratégiai szempontból vizsgálná ezentúl az aesthetikai problémákat. Ennek a nevelésnek a szükségességét az is növeli, mondja Ignotus kapitány, hogy a milícia már meg is teremtődött.

„Az a második réteg hadsereg, mely minden nagyobb véderőben meg van már s most készülnek megcsinálni minálunk is, csakugyan nem egyéb, mint a *tar-talékosok* hadserege, *vagyis* milícia”. (I. m. 8.).

Jaurès ez ignotusi sorok megjelente után nem sokkal orgyilkos golyójától meghalt s így nem szerezhett tudomást arról, hogy nem csak teste, hanem szelleme ellen is orgyilkosságot követtek el és – amint mai idiómát használva akkor nem jog nélkül mondták volna – egy „hunn” a mai hadsereget, melynek militáris szervezete és militáris szelleme ellen küzd néhány becsületes férfiú, összetévesztette, sőt azonosította a milíciával: a néphadsereggel, mely nem külön állam az államban, melyben nincs semmi militáris, mely nem az osztályharc egyik fegyvere, de amely egyedül és kizárólag a védekezés célját szolgálja – külellenséggel szemben.

A tudatlanság nem szégyen, de tragikomédia az, ha a lexikon téved, vagy elfelejt valamit. A lexikon létjogosultságát csak az adhatja meg, hogy mindent tud, de nem hogy mindent *rosszul* tud.

Csak egyet tudott jól: a vérnek örülni. A szadista szép lélek, ki kéjesen vonaglik *mások* pusztulásakor, a megrémült emberiségnek azt ajánlja, hogy „aki fél háborútól, az legjobb, ha maga lövi magát föbe”. (I. m. 40 l.).

Mert őt extázisba ejti az az *erkölcsi föntség*, melyet a *háború* kiváltott a társadalomból”. (Világ 1915. dec. 5.). Újabb kutatók szorgosan keresték az erkölcsi *föntséget*, hogy Ignotus legalább ebben az *egyben* igazolódjék, de fáradozásuk eredménytelen maradt.

Természetesen, aki arra vállalkozik, hogy – mondjuk ki nyíltan – a háborús uszítók közé áll, az nem elégedhetik meg az erkölcsi föntséggel, annak az előírás többi pontjait is be kell tartania.

Így mindenekeelőtt német eredeti után meg kell állapítani, hogy

„a német birodalom s vele *együtt* a mi monarchiánk mostani háborúja szakasztott azon *szabadságharc*, mint volt a nagy francia s a júliusi s februári forradalom”. (I. m. 94. 1.)

Vagy másutt még világosabban:

„ez a háború *szabadságharc*, valósággal rendi, vagy mint a szociáldemokrácia mondja: osztályküzdelem, melyben a németek s velük élükön a mi csoportunk: küzdünk a nyugati arisztokratizmus *gőgje* ellen”. (Világ 1915. nov. 7.).

E sorok írója őszintén bevallja, hogy nem ismeri a nyugati arisztokratizmust. De ha a nyugati demokráciák valaha is *gőgösek* voltak Ignotussal szemben, ezt meg tudja érteni és természetesnek találhatja így mindenki, hogy a reimsi katedrális elpusztításával irtja ki Ignotus a nyugati *gőgöt*, miközben nem mulasztja el – hisz ő olykor radikális és világpolgár – megnyugtadni a francia népet:

„ha királyaitok megnyugodtak benne, hogy egy fejjel rövidebbek lettek, nyugodjatok bele ti is”. (Világ 1915. nov. 7.).

Hogy mi a szabadságharc célja? Arra is meg van a felsőbb utasítás, melyet Ignotus mindig pontosan betart. A szabadságharcban

„gondoskodnunk kell róla, hogy a Balkánon ne találkozhassunk többé az oroszsal”. (Világ 1015. nov. 24.).

Ugyancsak a szabadságharc teszi érthetővé, hogy

„Suvalkitól Szigetig renaissance készül. Nemcsak a mienk, de az orosz nemzeté is. *Kimetszeni* belőle a kozákságot: erre vállalkoztunk az emberi *műveltség nevében*.” (i. m. 75. 1.).

Mindenesetre van más cél is a hadvezetőség részére, amennyiben nem egyeznék bele, hogy Ignotus a kozákságot – esetleg rituálisan – kimesse Oroszországból, mert ez esetben

„ez a háború arra való, hogy a duhaj szomszédot visszakeresse vackába, hogy *vagy ott pusztuljon* vagy kialudja mámorát”. (I. m. 73. 1.).

És ahogy a német háborús tucatmunkákban, úgy Ignotusnál is megtalálhatjuk a hőst, a félistent, a mi katonáinkat és vele szemben a franciákat, kik „rossz kutyák . . ., elaljasodtak”, (i. m. 50. 1.), a „gyülevész angol” (i. m. 76. 1.), ki „méltó minden gyűlöletre” (153. 1.), és minthogy a háború szabadságharc is és természet-törvény is,

„ezt az egész háborút ugyanezen *naiv szemtelenséggel* tervelte, keverte, indította és viszi, viszi falnak a *mulatságos* angol nemzet”. (Világ 1915. dec. 5.).

Csak annyiban licitálja tul Ignotus mintaképeit, hogy – Londonról írván – szégyenkezés nélkül mondja meg:

„S ha a föld színéről elsepertnél, egy könnyem sem hullana utánad”. (I. m. 53. 1.).

Az ántánt?

„Rablószövetkezet ált itt össze rablóvállalatra. Rablócélokkal és rablóeszközökkel”. (155. 1.).

A „buta muszka” és a semlegességéért Európa legokosabb népévé kinevezett olasz és román (i. m. 84. 1.) bizonyára együtt emlegetik Ignotust Rohrbachchal, Wernert Sombarttal és a többi bujtogatóval. Csak nálunk, csak a mi viszonyaink között lehetséges, hogy egy ilyen író nemcsak valamikép számíton, de egyenesen radikálisnak. Csak nálunk lehetséges, hogy valaki egyidőben legyen konzervatív (*Magyarország, Pester Lloyd*) és radikális (Világ, Nyugat). Csak nálunk lehetséges, hogy valakit az igazságos nemzetiségi politika előharcosának tekintsenek, hogy becsületes nemzetiségi politikusok szóba álljanak azzal, ki 1914-ben még azt hirdette, hogy a míg vannak irredenták, addig

„lehetetlen velük (t. i. a nemzetiségekkel) szemben s az ő számukra az az

emberségi, igazsági és méltányossági politika, melyet különben szégyen volna, hogy huszadik századbéli európai országtól még követelni kell”. (I. m. 44. 1.).

Csak nálunk történhetik, hogy feledésbe merülhet egy ilyen vallomás: „Ezért nem lehet, ezért nem lehetett e magyar földön magyar vagy magyarságba tartozó ember józan ésszel más, mint magyar, más, mint magyar hazafi, sőt ha úgy tetszik, magyar *chauvin*, magyar *nacionalista*, magyar *imperialista*, magyar *militarista*”. (I. m. 44. 1.).

Csak nálunk történhetik meg ez, hol elvek adás-vételére tözsdét lehet fenn tartani, hol radikális vagy demokráta mindenki, aki kereseti vagy vallási viszonyaival elégedetlen, hol a radikalizmus és demokrácia félre áll, mihelyt életszükségletté vált és ahol az újságfrázis felelősség nélkül végezheti becstelen munkáját.

De legyünk igazságosak. Ignotus politikai ténykedéseit meg lehet érteni. Ehhez, Karl Kraus néhány sorát kell csak idézнем, ki ismeretlenül is meztelenre vetköztette Ignotust:

„Hogy az aestheta rövid idő óta vonzalmat érzett a politika iránt, annak már csak azért sem lehetnek mélyebb okai, mert az aestheta ép oly kevésbé ismer mélyebb okokat, mint a politika. És ép ezért találnak egymásra. A vonal élete megirigylí a felület életét, mert szélesebb Lehet az is, hogy az aestheta a pártban a szint becsülte meg. Hát még egy trikolor: ezt már megnézem! Miként ha egy jakobinussapka szépségeit nem méltányolták volna eddig kellően – oly demokratikusan viselkednek most a legfinomultabbak. Mert szín: szint vallanak. Lemondottak a világról, mert egy gesztus volt lemondani a világról; most egy gesztushoz keresik a világot. Égnek a vágtyól, hogy egy újságcikkkel a Hazához, az államhoz, a néphez, vagy bármihez csatlakozzanak, mi rossz illatú, de maradandóbb, mint a szépség, melyért hiába áldozták fel magukat. Nem akarnak továbbra tunyán a sarokban állni, vágyódnak mások tettei után. Cirkuszi színjáték ez: A művészek elvonulnak. A Politika szolgálí jönnek most és felgöngyölík a Társadalmi Alapot, amivel sok port Vernek fel. A Dummer Auguszt azonban, tele színekkel, nem akar dologtalan lenni, a készenlét gesztusát csinálja és összezavarja az életet, hogy a szünetet meghosszabbítsa”.

Rudas Zoltán.

Franz Werfel: Az okok tragikuma.

(Az írónak Petr Bezruc: »Sziléziai dalokéhoz írt előszavából.)

A középeurópai népek tragikuma, valamint nagysága a *belsőség*. Hiányzik az Atlantis lehellete, a himnuszí, az összeesküvés-szerű, a szenvedély a másikért vagy ellene, s ezért a vásár szenvedélye is. Röviden, hiányzik a forradalom és a regény; minden líra. A nehéz ágyuk birodalma van itt, ahol mindenki halmozza magára a akarókat és vánkosokat, hogy csak megmaradjon néki álma és melege. Mily könnyen erősíthette itt meg a hatalom, mely nem talált ellenállásra, az ő székhelyét mind kevésbbé megközelíthetővé és bevehetővé; olyannyira, hogy az emberek, akik be sem vallhatták maguknak szenvedésüket, valami sajtáságos álomkórba estek. Minden ébredési kísérlet az álomittasnak mély bénultságával végződött. Egyetlen védekezett ezek közül a népek közül és megmaradt vállalkozása mellett mindaddig, mígnem a hatalom megsemmisíté őt lelkében. Ez volt a nép Európa közepében, ez volt a csehok tragikus sorsa a német tragikum közepette.

A huszitizmus a cseh nép kiolthatatlan, noha évszázadokra szétrombolt, teremő tradíciója. Jelentőségét félreértik, sőt mi több, meghamisítják! A huszitizmus semmiesetre sem egy sokáig visszatartott nemzeti gyűlölet kítörése, aminek szeretik beállítani, nem: semmi egyéb, mint a legnagyobb és legtisztább felemelkedés egy szent élethez, mellyel a kései középkor ajándékozott meg bennünket. Hogy teremő tradíció, azt bizonyítja csodálatos, ritmikus összhangzása oly távoli szellemeknek, minők Chelcicky, Comenius és Ottokár Brezina. Brezina a mi kortársunk, még mintha a cseh egyház egy férfía volna, a „Közös élet testvérei”, avagy az „Unitas

fratrum” valamelyike. Versei hatalmas folyásúak; nincs dinamikájuk, fokozódásuk; kezdetükön nem keskenyebbek, mint torkolatukban. Olyanok, mint valami szent helyre való összecsendülése az embereknek, valami mély, kialakulásban levő zárándoklás. E férfiú egyik versének már költői formája is olyan, hogy kifejezi sóvárgását az emberek életéért. Mindenik költeménye egy közösség, egy magas testvériség is. Frappáns a hasonlósága Comenius benső stílusához, noha emez többnyire latinul írt. De hasonlítsuk csak össze a címeket, melyekkel az „Orbis pictus” szerzője látta él könyveit, a Brezina címeivel: „A biztosság centruma”. „A szív paradicsoma”, „A gyász hangja”, így hívja Comenius három írását; egy másikban pedig megkísérelt egy „Pansophiá”-t felépíteni, sajátos misztikus architektonikában, a salomoni templom alapvetése szerint. Most gondoljunk Brezina címeire: „A templom építő”, „Szelek a két pólusról”. Nem érezhető-e már e hozzátevő ismertető jelekből az egyforma vér mély, lassan teli harangütése? Hangsúlyozzuk még egyszer, a huszitizmus nem negatívum, nem valami nacionalista, a németgyűlölethez származott fellázadás, hanem egy egész nemzet szent törekvése a magába-fordulás és újjászületés felé.

Korunk gyermekei nem akarnak majd hinni nekem. Mert semmi sem megfoghatatlanabb e kor számára, mint a szellemi végzés; ezért is lát korunk megérzése a mai történetírásban minden mögött motívumokat és nemzetgazdasági okokat.

Elképzelhetetlenül szörnyűek voltak a szenvedések, melyek e népet érték az ő magas akarataért, hogy Isten állama legyen. Középeurópa legsiralmasabb kora Csehország földjén önmagát múlta felül siralmasságban. Egy igazán emberies érzésvilágot, egyszerű életvitelt, egy testvéries gyülekezetet, szerencsés vegyülékét német jámborságnak és végtelen szláv megalázkodásnak isten s a testvér előtt – ami mind egy gazdag, szelíd vidék bus derűjében született, – egy népet, egy nyelvet gázolt le és tett tönkre a hatalom. Nézzük, hogy panasolja el *Herder* e katasztrófát. A cseh egyházzól szól: „Nem ismerem Németországnak egy gyülekezetét sem”, – írja, – „mely oly tiszta buzgósággal fáradott, küldött, szenvedett volna nyelvéért, erkölcsért és rendért szokásaiban, valamint a házi életben is, sőt tanításért és felvilágosításért a számára szükséges és hasznos körében, mint ez. Belőle pattant ki a szikra, mely a legkeményebb egyházi zsarnokság legsötétebb idején tűzként járta át Itáliát, Franciaországot, Hollandiát, Németországot és ébresztette ama soknevű albigenseket, waldenseket, lollardokat stb. Benne volt Húsz és mások által letéve az alap a reformációhoz, mely az ő nyelve es vidékei számára oly nemzeti reformmá lehetett volna, aminő egyik sem lett Németországban. Comeniusig törekedett arra e szláv népek szelleme. Benne oly hatásosság, egység és bátorság mutatkozik, mely az Alpokon innen Svájcot kivéve sehol sincsen; és alig lehet kétséges, hogy ha a tizedik, tizenegyedik századtól fogva e tevékenységet csak valamennyire támogatják: Csehország, Morvaország s általában a szláv tartományok Németország keleti oldalán egy néppé lettek volna, mely szomszédainak más hasznára válnék, mint most urainak. Az emberek esztelensége és uralomvágya másként akarta. Megsiratni való körülmények Ilias-a . . .”

A proletariátus diktatúrája.

A novemberi forradalom Oroszországban megvalósította a szocialista ideált: a proletariátus diktatúráját, – hogy milyen eredménnyel, azt a megbízhatatlan jelentések kellő lebecsülése mellett

is szomorúan tapasztalhattuk. Maga Jean Biarcine, a svájci orosz követ így nyilatkozott a szovjet-választásokról:

»A nagy néptömegek – valamennyi dolgozó férfi és nő – részt vesznek a választásokon. A választásokból csak a kizsákmányolókat rekesztik ki.« Tehát Oroszországban megvalósult a munkásosztály teljes politikai győzelme, – és még mindig; vannak kizsákmányolók. Ez az orosz helyzet kulcsa.

A proletariátus diktatúrájának, ha nincsenek meg előfeltételei és ha nem tudja megvalósítani tulajdonképpeni céljait, meg vannak számlálva napjai. Az előfeltételek egyrészt a gazdasági, termelési viszonyokban, másrészt a nagy tömegek kulturális és ideológiai színvonalában rejlenek. A munkásosztály győzelme csak akkor lehet tartós és valóságos értékű, csak akkor élhet az így szerzett szabadság jogokkal úgy a bel-, mint a külpolitikában szocialista ideáljainak megfelelően a proletariátus, ha egyrészt a gazdasági fejlődés odáig jutott, hogy az egész társadalmi termelés a kapitalizmus által megengedett legnagyobb intenzitással és a legnagyobb technikai fejlettséggel folyik, – másrészt a nagy tömegek kultúrája olyan fokra emelkedett, ideológiája annyira fejlődött, hogy saját sorsát saját erejével, konzekvensen és a lehető legjobban tudja intézni.

Az a nyolc hónap, mely a polgári demokráciát hozó márciusi, és a proletariátus diktatúráját megeremítő novemberi forradalom között eltelt, még a békés fejlődési lehetőségek mellett sem lett volna elegendő ahhoz, hogy ezeket a feltételeket megteremtse. És ha a gazdasági feltételek hiányoztak, a gazdasági cél sem valósulhatott meg: a proletariátus gazdasági felszabadítása. Ha nemcsak szocialista külpolitikát akar diktálni a munkásosztály, hanem szocialista belpolitikát is, akkor ezt feltétlenül meg kell valósítania; csak hogy ez éppen azt jelenti, hogy a proletariátus megszűnik proletariátus lenni, a »munkásosztály« fogalma kitágul az egész társadalomra. A szocialista társadalomban nincsen proletariátus és nincsenek kapitalisták, nincsenek diktálok és nincsenek jogfosztottak. A proletariátus diktatúrája pedig újra csak osztályállamot és osztályuralmat jelent mindaddig, amíg a kizsákmányolókat ütik agyon ahelyett, hogy a kizsákmányolás lehetőségét szüntetnék meg.

A lehetőségek és a célok ugyanoda vezetnek: a gazdasági forradalomhoz:és (nem politikai forradalomhoz).

Gazdasági és ideológiai, kulturális fejlődés: ezek adják az igazi lehetőségét minden társadalmi haladásnak, – ezeket nélkülöző és

meghaladó politikai győzelem csak rövid életű, homokra épített, Unterbau-nélküli Überbau lehet, melynek építői előbb-utóbb kénytelenek lesznek levonni a tényleges gazdasági állapot konzekvenciáit.

A külpolitikában már elérte főcélját az orosz proletariátus: békét kötött; hogy ez menő sikerült ügy, ahogy mindnyájan óhajtottuk, nem őrajtuk múlt. És ha belpolitikában is kénytelenek lesznek letérni az egyenes és meredeken felfelé vezető útnól, az sem az ő hibájukból lesz így: az utat előbb meg kell építeni, hogy járni lehessen rajta.

H. O.

MOZGALOM.

Tölgy Péter István: A szabadiskolákért.

»Nincs más módja annak, hogy intézmények változzanak meg, ne pedig emberek és osztályok cseréljenek szerepet, – mint az ember megváltoztatása, az egyéni nevelés. És az egyéni nevelés nemcsak az ember, hanem az intézmények pszichológiai befolyását is jelenti. Kölcsönhatás ez: embereket megváltoztatni, – hogy intézmények teremjenek, intézményeket teremteni, – hogy az emberek megváltozzanak,« – írja S i s a Miklós a S z a b a d gondolat júniusi számában. Valóban le kell már számolnunk azzal a végzetes tévedéssel, amely a társadalmi reformért való harcokat tartja a progresszívek e g y e d ü l i feladatának és szemet huny azok előtt a tények előtt, amelyek arra mutatnak, hogy ha a változott intézmények nem varázsolnak új embereket a régiek helyébe, akkor a változott intézmények mellett a változatlan embereket, épp úgy igájában tarthatja a változatlan embereknek egy másik csoportja.

A helyesebb társadalmi rendért folyó harcokban megfeledeztek az emberről! Óriási szakszervezetekbe tömörítették Németországi munkásait, gondolván, hogy nemzetközi szocialistákká lettek abban a pillanatban, amint a szákszervezetbe beléptek. Még azok közül is, kik nem látták ilyen könnyűnek a dolgot, sokan voltak arról meggyőződve, hogy szocialistákká lesznek idővel a szákszervezetek tagjai, környezetük hatása alatt. Arra azonban már sokkal kevesebb gondjuk volt, hogy olyan környezetet is teremtsenek, amely ezt a hatást előidézzi. A háborúnak egy nagyon senek, amely elég volt ahhoz, hogy nacionalizmust csináljon

a nemzetköziségből és militarizmust a szocializmusból. Pedig nem a nemzetköziség vált nacionalizmussá). A nemzetköziség csak valahol a lelkek legfelsőbb rétegeiben székelt, hogy mennél könnyebben kilehessen röpíteni onnan. A nacionalizmus pedig, – úgy látszik – mélyebben gyökerezett az emberek lelkében. Az »állam«, a »parlament« a jellemzője ennek a szó legszorosabb értelmében vett e m b e r t e l e n kornak, melynek emberek helyett az állam gépalkatrészei a szülöttjei. És ugyancsak kevesen törődtek a társadalomjavítás nagy munkája közben a társadalom tagjaival. A »Nyomor«-t »akarták« gyógyítani a parlamentek törvényei – és nem a nyomorgókat. Bűnös ember volt a progresszívek szemében az, aki pénzt adott a koldusnak. »A nagy munkára fordítsuk minden energiánkat! Teremtsünk helyesebb vagyoneeloszlódást és nem lesznek koldusok«, – mondták, s a szegény koldus, ki várta a helyesebb vagyoneelosztódásra vezető törvényeket, a nagy várakozás közben – éhen halt az uccán. Pedig jó helyen járták: a vagyonnak helyesebb elosztódását kell megteremteni, hogy a nyomor megszűnjék. De szabad-e a »jövendő boldogsága« nevében nyugodt lelkiismerettel végignéznünk, mint vesznek éhen ezrével az emberek, míg mi lelkesen harcolunk a jobb intézményekért?! Nem! – nem a jótékonyságot dicsőítjük, melynek leple alatt a mai áldatlan állapotokat akarják konszenziálni, amely arra jó, hogy alázatossá a l a c s o n y í t s a az embert és a vágyak pillanatnyi kielégésével tömjé be az evés helyett (és ennivaló hiányában) már-már lázadozásra nyíló száját. Hanem szerves összefüggésben látjuk a két dolgot: meg kell szüntetnünk a baj okait és feltételeit, ez alatt azonban nem szabad megfélemlenünk azokról, akik momentán viselik annak a bajnak súlyát, amelyen segíteni akarunk. A »Betegség« ellen hoztak törvényt (vagy még azt sem hozták!) és nem a betegséget gyógyították. A f e g y v e r k e z é s t akarták csak megszüntetni és nem a löni hajlandó embert próbálták a gyilkosság ellenségévé tenni. Mindig »en gros«-ban dolgoztak az egész társadalomért és waggonszámra ígértek (és csak ígérték!) a mindent jobbra tevő berendezkedéseket.

Vajjon nem jutott-e eszükbe, hogy a mai társadalom némi-képpen hű képét adja tagjainak. Hogy a társadalom azért hibás, mert az emberek hibásak; hogy fegyverek azért vámnak, mert az emberek oly készségesen gyártják azokat; hogy háború azért van, mert az emberek hajlandók (nem akarom azt mondani szeretnek) háborúskodni, hogy a nemzeti gyűlölködés

azért van, mert az emberek hajlamosak a gyűlölködéssre. Mindezt felfoghatjuk kétféleképpen.

1. Pesszimiztikusan: ezek a hibák az emberrel születnék és gyógyíthatatlanok. Mi nem tehetünk ellenük semmit! Ámde akkor a társadalmi reformok is hiába valók, mert az, emberek továbbra is megmaradnak régi hibáikban.

2. Felfogható optimisztikusan: hogy ezek nem az ember természetében gyökerező hibák, hanem belénevelt előítéletek, dogmák, tévhittek. Ez a felfogás bizonyára nagyon is optimisztikus, mert hiszen minden embernek vannak úgy jó, mint rossz oldalai. És épp az a mai nevelés legnagyobb bűne, hogy a rosszat, a hibásat fejleszti az emberben, a jót pedig elnyomja. Ezek a hibák tehát leronthatók az emberek helyesebb nevelésével. Már pedig akkor nem szabad megelégednünk a társadalmat javító reformokkal, hanem javítanunk kell az embert is – nevelésével.

Igen, de – mondják egynémelyek, – ehhez is társadalmi reform szükséges. Mert ugyan hogy érnők el a közoktatás reformálását, ha nem a törvényhozás szervei útján?

Mi azt is helyesnek, sőt szükségesnek tartjuk, ha a közoktatás reformálásáért harcolnak azok, akiket tehetségük erre predesztinál. Elvégre is a parlament tagjai tényleg értenek mindenhez, a zsákszövőtelepek állami kezelésbevitelétől, a szifilisz leküzdésének módjáig, igaz, hogy ez kelti fel abbéli gyanúkat, hogy jó néhány évszázadot venne igény be, míg egy ilyen reformot ott olyan értelemben vinnének dűlőre, ahogy azt a haladás megkívánja, – ha egyáltalában lehetséges ott azt ilyen értelemben dűlőre vinni. (Mert ehhez természetesen még előbb magát a parlamentet is meg kellene reformálni! Nálunk pedig már ezért magáért verekszenek vagy harminc-negyven éve, és fognak még verekedni isten tudja meddig! Ugyan mikor kerülne hát sor a szegény közoktatásra!)

Törekedni kell tehát a közoktatás reformálására; de mi történjék addig, amíg ez a reform megszületik? Hagyjuk-e addig továbbra is barbárokká és hadigépeikké nevelni azt a néhány generációt?

Nem! Mi azt mondjuk, hogy sem mi sem mentesítheti a progresszió híveit attól a nagy feladattól, amely rájuk a nevelés körül hárul.

Úgy a mai állapotokat konzerválni akaróknak, mint a visszafelé haladás híveinek, mint pedig számos olyan tanár-

ták, ki a maga számára jobb vagyoni viszonyokat szeretne teremteni, megvannak a maguk iskolái. Vannak iskolái az államnak, a községeknek, a legtöbb bevett vagy elismert felekezet egyháznak és magánosoknak. A progresszívek egyedüli iskolája a T á r s a d a l o m t u d o m á n y o k S z a b a d I s k o l á j a lenne, amely azonban nagyon csekély működést fejt ki és látogatása már bizonyos fokú tudományos felkészültséget kíván. A tudományokban járatlan érdeklődők számára a Szabad Iskola semmit sem¹ nyújt, mert nem tart olyan jellegű bevezető előadásokat, amelyek alkalmas alapul szolgálhatnának kezdők számára. Azt a munkát, amit a Galilei Kör végzett fennállásáig-, annak felosztása-éa senki sem végzi. A progresszió szegényére, nem akadt olyan társaság, amely a Galilei Körnek ezt az igen fontos munkáját önként magára vállalta vonal! De ha feltételezzük, hogy volna egy olyan iskola, amely útmutatást adna a szociológiában és határkérdéseiben azoknak, akik ezzel komolyan foglalkozni akarnak, ez is csak¹ egy kis részlete volna annak a munkának”, amely az embereket valóban a haladás hívévé, a dogmák és előítéletek ellenségeivé neveli, békeszeretőkké teszi.

Nagyon fontosak ezek a magasabb fokú iskolák, de nem a legfontosabbak és nem a célnak legmegfelelőbbek, mert csak érett korú emberekre szorítkoznak, ezeket pedig már igen nehéz megfosztani a n i előítéleteiktől. Nehéz, mert meg kell fosztani őket. Fiatalabb korban és alsóbb oktatásnál kell tehát kezdeni a nevelést.¹ A gyermeket nem megfosztani kell előítéleteitől, hanem úgy kell nevelni, hogy ne l e g y e n e k előítéletei.

In concreto: szükségesnek tartjuk, olyan mindenki számára könnyen hozzáférhető szabad iskolák felállítását, melyek a nevelés munkáját – mint egykor a B a t t h y á n y bögötei iskolája és Ferrer spanyolországi szabadiskolái – a gyermekek nevelésén kezdi. Új nevelési elveken felépülő, új szellemmel, új tantárgyakkal, új tankönyvekkel dolgozó iskolák legyenek ezek, amelyek tényleg – mint mondani szokták, – az é l e t r e nevelik az embereket, és nem a – h a l á l r a. Amelyekben nem »emberanyag«-nak adják be a »tananyag«-ot, hanem embercsemetéket nevelnek emberekké.

¹ Hallottam, hogy Budán működik „Új Iskola” néven egy modern iskola. Arról azonban nem tudok közelebbi adatokat, milyen irányú az, milyenek a nevelési elvei és könnyen hozzáférhető-e? Ez utóbbi már csak azért sem valószínű, mert egy iskolában, ahol intenzíven akarnak foglalkozni minden egyes gyerekkel, – ami pedig előfeltétele egy jó iskolának – kénytelenek mennél jobban korlátozni a felvehető gyermekek számát. Különben éppen ezért van szükség mennél több iskolára! (T. P. I.)

Ezt megelőzően szükségesnek tartjuk széleskörű megvitatását azoknak az elveknek, amelyekre ezek az újfajta iskolák felépül-
nének és a tantervek részletes kidolgozását. Nem olyan vitát gondolunk, amely, megvitatván tárgyát, besorakozik a szép és érde-
kes viták sorába, hanem amely témájának gyakorlati kivitelét is
megtárgyalja és amelyet a felmerült ideák és megbeszélte tervek
megvalósítása követ.

Más konkrétumokat ma nem tudunk¹ mondani, nem is mond-
hatunk, hiszen ezeknek megbeszélése lenne éppen a vita tárgya.
Nem fogunk azonban belenyugodni a kérdésnek bármi formában
történő elaltatásába. Vissza fogunk térni rá legközelebb is,
azután is, abban a meggyőződésben, hogy nem egyedül a tár-
sadalom civilizatórius fejlődése, hanem ezzel együtt az em-
berek kulturális, belső, nemesebb fejlődése lesz az, amely
az emberiséget mai barbárságából a kultúra felé vezeti.

Szabó Ervin szavával végezzük¹:

»... nem a törvények és szabályok a legfontosabbak. Ezek
is kellenék, másfélék, jobbak, becsületesebbek kétségtelenül. De
– mint az angol mondja: *not measures: men* – elsősorban
emberek kellenek, más, jobb, tökéletesebb emberek. A szel-
lem a fontos! Nyissák meg *lelküket* az emberiség régi ideáljainak:
a humanizmus, a szabadság, a méltányosság eszméinek, zárják ki
egyéni életükből is az erőszak, a kiváltságok, a türelmetlenség
szellemét és meglássák, megtaláljuk az utat, amely az igazságé,
amely elvezet a békés és erős, a szellemünket szabadjára eresztő
élethez.«¹

¹ Szabó Ervin: Imperializmus és tartós béke, (Előadás a Galilei körben).
Budapest, 1918. Pallas. 95 l.

Nem „fegyvert és férfit”, hanem „szerszámot és férfit” kellene a
mai eposznak megénekelni. Mi egyéb a mi szerszámunk, Wray Enoch
kalapácsától és mérőónjától kezdve addig a tollig, amellyel mi most
írunk, – mi egyéb, mint fegyver, amivel belülről vagy kívülről osto-
moljuk a Butaságot s nem szegény embertársainkat, hanem ősi ellen-
ségünket zúzzuk össze, aki mindnyájunkat megnyomorít; ez az egye-
dülű igazságos harc.
(Thomas Carlyle).

A MI KÖNYVEINK.

A gondolkodó Karinthy. (Krisztus vagy Barabbás c. könyve megjelenése alkalmából). Karinthy Frigyes, mióta lefordultunk az emberiség szekeréről, ott ül a Földön kívül, azon a sziklán, ahonnan Madách Ádám-ja le akarta magát vetni az űrbe. Ott jár a meredély szélén s a kavargást egy Mars-lakó tiszta, gyermeki értelmével próbálja elemezni. Hisz nyilvánvaló, hogy azok a hazugságok, amiknek a nevében mindez történik, nem egyetemesek, a logika és szükségszerűség, ami e káoszt összefogja, csak egy égitestnek és azon is csak az emberi civilizációnak logikája és szükségszerűsége. E fölött a káosz fölött úrrá próbálja emelni az értelmet, az „ember egyetlen örömét, a gondolatot”! Csak ebből a szörnyű távolságból lehet a babiloni örület mikrobáit kellő egykedvűséggel, művészi objektivitással felismerni. Nem kell csodálkozni rajta, hogy úgy megrengeti az emberi faj becsületének, józanságának tótágasa, hogy ki-kitör belőle a szenvedélyes rétor, a felizgult embernevelő. Amit Karinthyban, a humorista álarcában járó embernevelőnek a munkájában komolyan kell venni, amit Karinthy olyan önkínzó módon komolyan vesz, *Á.* az író felelősségtudata, amellyel naponta kell császármetszést végeznie a végleg csödbejutott emberi kultúrán, így vesézi ki aztán nekünk a megmérgezett belső részeket. Az „államrend¹ vérengző bálványát, melyre rábíztuk magunkat, mert azt képzeljük, hogy egyetlen elképzelhető formája az együttélésnek! S „vájjon nélküle többen ölnék-e egymást? Az ezredévek bűne folytán felemelkedni képtelen tömeget, mely egyenként fölvilágosodott s mikor összeáll, újra azt a Barabbást szabadítja ki, aki egyenként és összesen tönkreteszi őket és nem Krisztust. A „megfontolt embert”, „akinek köszönhetjük, hogy a világ nem omlik össze, hanem marad olyan komisz, mint évezredek óta”. Vegyelemzi, lombikba szorítja a háború miazmás légkörének gombáit. A hazug hitet, hogy itt nemzetek harcolnak és nem társadalmi osztályok,

(Hol késik a „teremtés hatodik napja, – amitől még sokkal messzebb vagyunk, mint ahogy hittük – mikor országok és nemzetek és államok és érdekek megteremtése után a világ megteremti majd az első embert, hogy végre megpihenjen”). Leleplezi a jövő nemzedék, a jövő névében üzött háborús narkotizálást. Közben elpusztul a jövő nemzedéke. És el a következő is, melyről azt képzeletesebb következék utána”. Lealcázza a nagy vezetőket, akik képtelenek egy új szót kitalálni, hogy újra gondolkodóba ejtsenek, akiket elnyomnak az események, akik marionettjei a végzet játékaiknak, mégis maguk felé irányítják a mai háború lelkesedésmentes óriás üzemében a köztisztelet reflektorait. Teremtő államférfi után kiált, aki bele tud nyúlni a történésbe, irányt tud adni az eseményeknek. Könnyes arccal vonja le a leplet a béke híveinek egymást meg nem értéséről, az érzélgős pacifizmusról, mely csak az emberölésben lát szörnyűséget, nem pedig a háborúval járó szolgásgabán.

... Az az érzésünk, hogy a Krisztus vagy Barabbás írója még ezután a tette után is kint ül a meredély szélén és reménytelennek látja a mai és a jövő generáció sorsát, mert nem tudja visszafordítani az emberiséget a gyermekszobába, „az egyetlenül szép, az egyetlenül emberi lényhez méltó országba”. Karinthy megtette a magáét, az ő hite szerinti igazság hirdetésének kötelezettségét. Legyenek az olvasók méltók hozzá.

Közhalmi Béla.

Olyan időben élünk, amikor kultúránk abban a veszélyben forog, hogy a kultúra eszközein megy tönkre. Friedrich Nietzsche.

(Jegyzeteinket a sajtófelügyeleti bizottság nem engedélyezte).

SZERKESZTŐSÉGI POSTA.

Olvasóinkhoz. *Lakásváltozásokat kérjük pontosan bejelenteni, nehogy a lap szétküldésében fennakadás álljon be.*

Zarándi, Kolozsvár. Cikkének közlését a cenzúra nem engedélyezte. Örömmel látjuk, ha újabb, az elsőhöz hasonló irányú cikkel keres fel bennünket.

Brassó. Román templom-utca 1. A kért évfolyamok nem kaphatók. Árjegyzéket portó beküldése ellenében küld a Népszava-könyvkereskedés (Erzsébet-körút).

K. N. Előfizetőink részére bármely kívánt könyvet megszerzünk. Küldje be előre a könyv árát és a portóköltséget.

B. F. L. Cikkét legközelebb közöljük.

Sz. Béla, Budapest. Polemikus írása sok helyes észrevételt tartalmaz, bár sokban téved. Sajnos, nincs helyünk polémiák folytatására. – Keressen fel minket szerdán este a szerkesztőségünkben.

Georgias. Örömmel olvastuk írását, mely arról tesz tanúságot, hogy Ön helyes irányban fejlődik. De sem elég kritikával, sem a kellő stílussal nem rendelkezik. Olvasson és tanuljon. Reméljük, hogy tud majd megfelelőt is írni.

L. Mihály, Ókígyós. Levélben válaszolunk.

OLVASÓINKHOZ! Szerkesztőségünk és kiadóhivatalunk f. é. Szeptember hé 1-én V., Visegrádi-utca 15. szám alá költözik.

Felelős szerkesztő és kiadó: Dr. Kádas Zoltán.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: V., Visegrádi-utca 15.

Kiadóhivatali órák: minden hétköznap d. u. 5-10. Szerkesztőségi órák: szerda este 8-10.

ELEK-VÁRNAI NYOMDA BUDAPEST, IV., RÉGI POSTA UTCA 3.